T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

HAKKÂRİ'DE URARTU İZLERİ

YÜKSEK LİSANS

ÖMER TANYÜREK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ. İsmail COŞKUN

HAZİRAN – 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

Ömer TANYÜREK tarafından hazırlanan **"Hakkari'de Urartu İzleri"** adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr.Öğr.Üyesi. İsmail COŞKUN Arkeoloji Ana Bilim Dalı, VAN YYÜ Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~	.....
Başkan : Doç.Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Atatürk Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~	.....
Üye : Dr.Öğr.Üyesi. Sabahattin ERDOĞAN Arkeoloji Ana Bilim Dalı, VAN YYÜ Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
Üye : Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
Tez Savunma Tarihi:	13/06/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların kendilerine ait olduğunu onaylıyorum. ..... Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (Tarih)

(İmza)

Ömer TANYÜREK

ÖZET

(Yüksek Lisans)

Ömer TANYÜREK

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran, 2019

(HAKKARİ'DE URARTU İZLERİ)

ÖZET

Doğu Anadolu'da MÖ 1. Binyılın ilk yarısında güçlü bir uygarlık kuran Urartu Krallığı, batıda Fırat Nehri, kuzeyde Aras vadisi, doğuda Urmiye Gölü'nün doğu kıyıları güneyde ise Güney Torosları içerisine alan coğrafyada hüküm sürmüştür. Belirli özelliklere sahip krali yerleşimler ile eyalet merkezi olabilecek yerel karakterli yerleşimlerle ifade edilebilen Urartu izlerine Hakkâri'de diğer bölgeler kadar sık rastlanmamaktadır. Bunda Hakkâri'nin araştırmaya uygun olmayan ortamı rol oynamaktadır. Çalışmamızda Hakkâri'de ortaya çıkarılan kaleler, kaya mezarları ve küçük buluntu tipleri üzerinde Urartu izleri araştırılmıştır. Kaya mezarlarının Hakkâri bölgesinde görülmesi buranın eyalet merkezi olarak var olduğunun açık delillerindendir. Çalışmamız boyunca Hakkâri ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ve köylülerden edinilen veriler sayesinde Urartu Krallığı'nın bölgedeki konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Zengin bir kültür birikimi bulunan Hakkâri'nin yerleşim tarihini 5000 yıl geriye götürmek mümkündür. Birçok medeniyete ve topluma ev sahipliği yapmış olan Hakkâri'nin bu eski tarihinden günümüze önemli kalıntılar kalmıştır. Hakkâri Bölgesi'nde bugüne kadar yapılan arkeolojik çalışmalarda tespit edilen Kaya üstü resimleri, Erken Demir Çağı'na tarihlenen oda mezarlar ve Hakkâri Stelleri bölgenin Arkeolojik geçmişine ışık tutmaktadır. Ancak bölgede sınırlı sayıda yapılmış olan bilimsel çalışmalarda Urartu izlerine dair bir bilgi verilmemiştir. MÖ 2000'lerin başında, içine Hakkâri Bölgesi'ni de alan Doğu Anadolu'nun yüksek rakımlı yaylalarında yaşayan topluluklar ile ilgili ilk bilgiler, Asur yazıtlarında yer almaktadır. Asur kralı I.Salmanassar'ın MÖ XIII.

yüzyıla tarihlenen (MÖ 1274-1244) bir yazıtında bazı ülkelerin Asur krallığıyla savaştığından söz edilmektedir ve bu yazıtta Uriatri kelimesi etnik bir insan topluluğunun adı olmayıp Asurların dilinde " dağlık bölge" anlamına gelmekte ve bu bölge içinde Hakkâri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler :Demir Çağı, Urartu, Doğu Anadolu, Hakkari.

Sayfa Sayısı : 72
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi. İsmail COŞKUN

ABSTRACT

(M.Sc.)

Ömer TANYÜREK

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
May, 2019

(URARTİAN TRACE İN HAKKÂRİ)

ABSTRACT

The Urartu Kingdom, which established a strong civilization in Eastern Anatolia in the first millennium BC, reigned in the geographical region that included the Euphrates River in the west, the Aras Valley in the north, the eastern coast in the east and the southern Taurus in the south. The traces of urartu which can be expressed by the royal settlements having certain characteristics and the local characteristic settlements which may be the province center are not as common in Hakkâri as other regions. In this, Hakkari's unfavorable environment plays a role. In our work, Urartu traces were searched on the tombs, rock tombs and small find types found in Hakkâri. The sight of the rock tombs in the Hakkâri region is clear evidence that it exists as a provincial center. During the course of our work, surface surveys in and around Hakkari and the data obtained from the villagers have tried to determine the location of the Urartu Kingdom in the region. The settlement history of Hakkâri, which has a rich cultural background, can go back to 5000 years. This ancient history of Hakkari, which has been home to many civilizations and societies, has left important remains to this day. The rock-top paintings, Early Iron Age chamber tombs and Hakkari Steles found in the archaeological studies conducted in Hakkari Region to date shed light on the archaeological history of the region. However, in limited number of scientific studies conducted in the region, no information was given about the Urartian traces. In the early 2000s, the first information about the communities living in the high altitude highlands of Eastern Anatolia, including the Hakkâri Region, is found in the Assyrian inscriptions. Salmanassar I of the Assyrian king XIII BC. century (1274-1244 BC), some countries are said to have fought the Assyrian kingdom, and in this inscription the word Uriatri is not the name of an ethnic human community "Assyrian language" means "mountainous region" and is located in this region Hakkari.

Key Words : İron Age, Urartu, East Anatolia, Hakkari.
Quantity of Page : 72
Supervisor : Assoc. Prof. İsmail COŞKUN

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **VI**
İÇİNDEKİLER ..... **VIII**
ÖNSÖZ ..... **IX**
GİRİŞ **1**
1.HAKKARİ'NİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ **4**
1.1.Yeryüzü Şekilleri 4
1.2. İklim 10
1.3. Bitki Örtüsü 11
2. URARTU KRALLIĞI'NIN KISA TARİHİ **12**
2.1. Beylikler Dönemi 12
2.2. Krallık Dönemi 16
3. URARTU DÖNEMİNE KADAR HAKKARİ **19**
3.1. Mezarlar 19
3.1.1. M2 Mezarı 19
3.1.2. M1 Mezarı 21
3.2. Hakkari Stelleri 23
3.3. Hubuşkia 25
4. HAKKARİ'DE URARTU İZLERİ **28**
4.1. Kaya Mezarları 28
4.1.1. Çetintaş Kaya Mezarı (Hergöl) 29
4.1.2. Kunin Kaya Mezarları 30
4.1.2.1. Kunin Kaya Mezarı-1 31
4.1.2.2. Kunin Kaya Mezarı-2 32
4.2. Kaleler Ve Höyükler 32
4.2.1. Kunin Kalesi 33
4.2.2. Bay Kalesi 34
4.2.3. Dara Höyük 35
4.3. Kaya İşaretleri 36

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 38
KAYNAKLAR 43
RESİM LİSTESİ 48
EKLER 50
ÖZGEÇMİŞ
ORJİNALLİK RAPORU

ÖNSÖZ

Günümüzdeki adıyla Hakkâri Bölgesi, dönemin en önemli devletleri olan Asur ve Urartuları birbirinden ayıran bölgede yer almaktadır. Bununla beraber söz konusu bölgede herhangi bir Urartu izinin olmaması veya henüz tespit edilememiş olması bizi Hakkâri'de Urartu izlerini araştırmaya teşvik etmiştir. Arkeolojik anlamda bilimsel çalışmaların nerdeyse yok denebilecek olması da bizi ayrıca motive etmiştir. Asurlar Anadolu'nun ticaretine hakim olma politikası ile bölgede hakim bir devlet konumunda iken, MÖ 1. Bin yıllarında Doğu Anadolu'da Urartular güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmıştır ve Asur hakimiyetine son verme isteğiyle sürekli ittifaklar yapmışlardır. Tuşpa ve Ninova'nın tamda ortasında, tampon bir bölgede yer alan Hakkâri il sınırları içerisinde Urartulara ait bir izin olmaması düşünülemez. Hakkâri'nin bu konumu, Asur ve Urartular için oldukça önemli, Asur tabletlerinde sıkça bahsedilen fakat günümüzde yeri tespit edilememiş olan Hubuşkia'ya benzer. Söz konusu benzerlik, Hakkâri'de Urartuları araştırırken Hubuşkia'ya değinmemizde neden olmuştur. Yaptığımız araştırma, Hakkâri'de Urartuların varlığını ispatlamasının yanı sıra, yine Urartuların hangi ismi verdiğini bilmediğimiz Hubuşkia'nın nerede olduğu konusunda bir nebze ışık tutacaktır.

Tez konusunun belirlenmesinde ve bütün aşamalarında özveri ile gideceğim yolu belirlememde en belirgin rolü üstlenen değerli hocam VAN Y.Y.Ü Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Pof. Dr. Rafet Çavuşoğlu'na; çalışkanlığını, Arkeoloji bilimine bakış açısını ve etik anlayışını örnek aldığım tez danışmanım sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Coşkun'a; arazi çalışmalarında benimle deneyimlerini paylaşan hocam Dr. Öğr. Üyesi. Sabahattin Erdoğan'a; doküman, kaynak ve her türlü lojistik konuda desteklerini esirgemeyen Öğr. Gör. Cem Haydaroğlu'na; teknik konularda her an yardımıma koşan Arş. Gör. Erdal Polat'a; muhterem babam ve anneme; maddi-manevi desteğini tanıdığım ilk günden itibaren esirgemeyen sevgili eşim Burcu Tanyürek'e; ve de büyüyünce Arkeolog olmak isteyen biricik oğlum Ertuğrul Kubilay Tanyürek'e sonsuz teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

Ömer TANYÜREK

Van-2019

GİRİŞ

Urartu Krallığı, Transkafkasya, İran'ın Kuzeybatısı ve Doğu Anadolu'da 250 yıla yakın bir süreçte hâkimiyet kurmuştur. Urartu Krallığı'nın egemenlik sürdüğü bölgelerin genel özelliklerinden en belirgin olanı verimli ovaları kontrol altına almış olmasıdır. Doğu Anadolu'nun yüksek coğrafyasında verimli toprakların olduğu alçak ovaların olmaması Urartu Krallığı'nı Urmiye Gölü Havzası ve Aras Nehri Havzası'na yönlendirmiştir. Verimli tarım alanlarının bulunduğu bölgeleri denetimi altına alan Urartu Krallığı, bu ovalarda yönetim merkezleri oluşturmuştur. Denetimi güç olan bölgeler, yerel güçlerin denetimine bırakılarak vergiye bağlanmıştır. Urmiye Gölü havzasına geçiş noktalarından bir tanesi olan Hakkâri bölgesi denetimin zor olduğu coğrafyalardan birisidir. Urartu Krallığı döneminde Hakkâri bölgesine, Van-Harami Gediği-Gürpınar Ovası-Hırsız Deresi Vadisi-Kırkgeçit(Kasrik)-Şahmanis-Karadağ Geçidi-Barçelan Yaylası üzerinde geçilmekte olduğu düşünülmektedir (Belli 2000).

Zengin bir kültür birikimi bulunan Hakkâri'nin yerleşim tarihini 5000 yıl geriye götürmek mümkündür. Birçok medeniyete ve topluma ev sahipliği yapmış olan Hakkâri'nin bu eski tarihinden günümüze önemli kalıntılar kalmıştır. Hakkâri Bölgesi'nde bugüne kadar yapılan arkeolojik çalışmalarda tespit edilen Kaya üstü resimleri, Erken Demir Çağı'na tarihlenen oda mezarlar ve Hakkâri Stelleri bölgenin Arkeolojik geçmişine ışık tutmaktadır. Ancak bölgede sınırlı sayıda yapılmış olan bilimsel çalışmalarda Urartu izlerine dair bir bilgi verilmemiştir.

MÖ 2000'lerin başında, içine Hakkâri Bölgesi'ni de alan Doğu Anadolu'nun yüksek rakımlı yaylalarında yaşayan topluluklar ile ilgili ilk bilgiler, Asur yazıtlarında yer almaktadır. Asur kralı I.Salmanassar'ın MÖ XIII. yüzyıla tarihlenen (MÖ 1274-1244) bir yazıtında bazı ülkelerin Asur krallığıyla savaştığından söz edilmektedir ve bu yazıtta Uriatri kelimesi etnik bir insan topluluğunun adı olmayıp Asurların dilinde " dağlık bölge" anlamına gelmekte ve bu bölge içinde Hakkâri yer almaktadır. Yine, Asur kaynaklarından kralın, Uriatri adı altındaki sekiz ülkeyi aldığı anlaşılmaktadır. Bu sekiz ülkenin, Tuşpa'nın güneydoğusundaki dağlık ve sarp bölgede, Büyük Zap suyunun yukarı vadisinde olduğu düşünülmektedir.

Urartu Dönemine kadar bu bölgelerde kimlerin hüküm sürüdüğü tam olarak belirlenememiş olmasına rağmen belirli tarihi coğrafya araştırmalarında belirli devletçikler Hakkâri Bölgesine lokalize edilmektedir.

Urartu krallığının coğrafi bakımında egemenlik alanında bulunan fakat diğer bölgeler kadar araştırılamayan Hakkâri'deki Urartu izlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma belirli yönlerden büyük bir boşluğu doldurmayı hedef almıştır. Bölgede araştırma yapmanın belirli güçlüklerinin bulunması bazı kısıtlamalar ve engeller oluşturmuştur. En başında Güvenlik Bölgesi ilan edilen bölgeye girişlerin yapılması ve arazi çalışmasının yapılamaması büyük etken olmuştur.

"Hakkâri'de Urartu İzleri" başlıklı çalışmamız tarafımızca yürütülen yüzey araştırmaları neticesinde ortaya çıkarılan ve daha önce literatüre kazandırılmamış olan yerleşimleri bir araya toplayarak Hakkâri özelinde Urartu etkilerini literatüre kazandırmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Hakkâri coğrafyasının yeryüzü şekilleri, iklimi, bitki örtüsü, dağları, nehirleri açıklanmıştır. Bu sayede, Hakkâri'nin zor koşulları irdelenmiş ve bu coğrafyada belirli bir medeniyetin varlığının zorlukları anlaşılmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde, Urartu Krallığı'nın siyasi tarihi ve bölge üzerinden yapmış olduğu seferler anlatılmıştır. Urartu Krallığı'nın yayılım politikaları ve gelişiminin anlaşılması ile beraber, Hakkâri'nin Urartular için taşıdığı anlam irdelenmiştir.

Üçüncü Bölümde, Hakkâri Coğrafyasının Urartu öncesi Demir Çağı tarihi açıklanmıştır. Hakkâri merkezde tesadüf sonuçu ortaya çıkan M1 ve M2 mezarlarında yapılan kazı çalışmaları ile Hakkâri Kalesi'nin eteklerinde bulunan Steller Hakkari tarihi açısından önemleri belirtilmiş ve Urartu öncesi belirli bir kültürel ve ekonomik gücün bu coğrafyaya dizaynı anlaşılmaya çalışılmıştır. Urartu Krallığı ile çağdaş olan ve Asur imparatorluğu ile Urartu Krallığı arasında bulunan tampon bir bölge konumunda olan Hubuşkia'nın kabul gören kaynaklarda Hakkâri bölgesine lokalize edilmesi, Hubuşkia'nın anlaşılmasını gerekçelendirmiştir. Bu

bağlamda Hubuşkia'nın kaynaklarda geçen lokalizasyonu ve politikaları irdelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Hakkâri'de Urartu izlerinin görüldüğü yerleşimler, kaya mezarları ve çeşitli buluntu grupları açıklanarak, Hakkâri'nin Demir Çağı'na ışık tutulacaktır. Yerleşimlerin konumu önemi ile kaya mezar geleneğinin bu bölgede de var olması, Urartu Krallığı'nın bölgeye bakışını anlamamıza olanak verecektir. Başkent Tuşpa dışında belirli bölgelere yayılan kaya mezarı bulunan yerleşimlerin eyalet merkezi olarak tanımlanmasının bu bölge içinde geçerliliğinin olup olmadığı belirlenerek Urartu etkilerinin boyutları araştırılacaktır.

1.HAKKÂRİ'NİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Hakkâri doğusunda İran, güneyinde Irak sınırları ile Türkiye'nin iki komşu ülkesine sınırı bulunur. Batıda Şırnak, kuzeyde ise Van ile komşu olan Hakkâri'nin üç ilçesi vardır. Bunlar; Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca'dır. Doğuda İran ile komşu olan Yüksekova, Hakkâri il merkezinin doğusundadır. Çukurca güneyde Irak'la; Şemdinli ise güneyde Irak'la, doğuda İran'la komşudur.

1.1.Yeryüzü Şekilleri

Türkiye'nin en dağlık bölgelerinden biri olan, Van Gölü'nün güneydoğusunda yer alan doğuda İran ve Irak'a kadar uzanan Hakkâri, ilki 1941 yılında Coğrafya Kongresi'nde, "Hakkâri Bölgesi" olarak isimlendirilmiştir. Avrupa ve Asya ana karalarının birbirlerine yaklaşması ile sıkışan kütlelerin yükselerek oluşturduğu bu yöre Doğu Anadolu'nun güneyinde yer alır. Yüksek dağlar ve platolar, güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru uzanan vadilerle bölünmüşlerdir. Vadilerin çok derin ve dar, sarp ve genç olması, ovalık alanların son derece az olmasına sebep olmuştur. (Darkotş, 1964: 97).

1.1.1. Dağlar

Hakkâri Dağları, Toros Dağlarının doğusunda bulunan, Bitlis'ten İran sınırına kadar uzanan Doğu-Batı yönünde uzanan dağlardır. Dağlarının Hakkâri il toprakları içinde kalan bölümleri Zap ve Avarobaşin vadileri ile Yüksekova Çöküntü Havzası tarafından bölünmüştür. Doğuya doğru genişleyen bu sıradağlar, fiziki olarak çok yüksek bir kabartı şeklindedir. Kuzeye ve güneye doğru uzanan kolları vardır. Bu dağ silsilenin en yüksek bölümleri güney kesimleridir. Yüksekliği 3000 metreyi geçen, bol yağış alan bu dağlar Habur ve Zap sularını beslemektedir. Türkiye'nin en derin ve sarp vadileri direnci az olan kalkerler içinde suların etkisi ile oluşmuştur. Dağ kollarının Zap suyunun batısında kalan kısmı, kuzey-güney yönünde ayırmıştır. En önemli dağ grubu Konaklı Dağı'dır. 3000 metrenin üzerinde olan bölümde yer alan platolarda engebe azdır. Fakat yükselti nedeniyle yerleşik yaşantı son derece sınırlıdır (Yücel, 1970:331). Zap Suyu Hakkâri bölgesini ortadan

ikeye böler, Zap Suyunun doğusunda kalan dağ silsilesi, kuzeydoğu ve güneydoğu yönünde genişleyerek İran ve Irak sınırlarına kadar uzar. Bu bölümün başlangıcı Sümbül Dağı (3.468 m.), Mere Dağı (3.100 m.) ve Cilo Dağları'dır. Doğuya gidildikçe yükselti artar, dik ve çıplak oldukça fazla doruk noktası yükselir. Kisara Dağı 3.500 m. yüksekliğinde, Suppa Durek Dağı 4.060 m. yüksekliğinde, Köşedireği Dağı 3.700 m. yüksekliğindedir. Cilo Dağlarının ve bölümün en doruk noktası olan Reşko Tepesi(Uludoruk) 4.135 m. yükselti ile en önemli zirvedir. Kuzey yönüne uzanan kollara baktığımızda, Maunsell Sivrisi 3.850 m. yükseklik ile Gelyano Tepesi ise 3.650 m. yükseklik ile karşımıza çıkmaktadır (Saraçoğlu, 1956:101; Darkot 1964:97).

Hakkâri Dağları'nın Şemdinli bölgesinde olan bölümleri de sarp ve yüksektir. Cilolar ve Şemdinli bölgesinde bulunan yüksek dağlardan güney yönüne doğru akan akarsular, suya karşı dirençsiz kalkerli kayaçları ve toprakları zamanla aşındırarak son derece sarp bölmelere ayırmıştır. Cilo dağının güney-batı yönünde uzanan ve engebeli olan kütlenin üzerinde 3.000 metreyi geçen çok sayıda zirve vardır. 3.250 m. yüksekliğindeki Beridalo ve Yekboy Dağları, 3.250 m. yüksekliğindeki Samur Dağı, 3.460 m. yüksekliğindeki Gare Dağı bunların en önemlileridir. Avarobaşin Çayı (Rubareşin) ile Şemdinli Çayı arasında, büyük ölçüde volkanik kayaçlardan oluşan Sat Dağları (İki yaka Dağları) uzanır. Dağların en önemli zirveleri 3.540 m. yüksekliğindeki Sat Dağı ile 3.356 m. yüksekliğindeki Gevaruk Dağı'dır. Karadağ ise Hacıbey Deresi ile Şemdinli Çayı arasında uzanır ve doğuya doğru kavis çizerek Türkiye-İran sınırındaki dağlar ile birleşir (Saraçoğlu 1956:104; Darkot, 1964:97). Hakkâri'de, Şemdinli'nin doğusu ile Nehil Vadisini kaplayan dağlar, Türkiye-İran sınırını oluşturur. 3.150 m. yüksekliğindeki Çimen Dağı, 2.954 m. yüksekliğindeki Karacadağ'ı, 3.008 m. yüksekliğindeki Beyazdağ ve 3.807 m. yüksekliğindeki Mordağ bu bölümde güneyden kuzeye doğru uzanan önemli doruklardır(Resim: 1). Yüksek bölümleri karlarla ve buzullarla kaplı olan dağların, sadece güneye bakan bölümlerinde ve bazı vadi yamaçlarında meşe ve ceviz ağaçlarını görülür(İzbırak, 1946:109-111; Erinç 1953:46-49; Saraçoğlu, 1956:93-110; Darkot, 1964-98; Yücel, 1970: 331).

1.1.2. Plato Ve Yaylalar

Hakkâri ilini toplam alanının, % 10,3'ünü platolar oluşturur. III. Zamanın sonlarında Avrupa ve Asya kıtalarının birbirlerine yaklaşmasıyla bölge yükselmiş kalkerli olan ana yapı, suların ve iklimin etkisiyle kubbeleşmeye başlamıştır. Kubbeleşme ile beraber, sulara ve buzullara direnci az olan kalkerli topraklar, vadiler ve çöküntü olukları oluşturmuşlardır. Bu şekilde çöküntü oluklarıyla bölünmüş dar boğazlar ve geniş plato düzlükleri ortaya çıkmıştır. Nordüz, Mirgezer ve Mendin platoları bunun en güzel örnekleridir(Resim: 2).

Botan Suyu ile şekillenen, yüksek ve oldukça geniş bir plato olan Nordüz Platosu' nün küçük bir bölümü, Hakkâri il sınırları içerisinde kalmaktadır. Oldukça yüksek olan platoda kışlar uzun ve çok sert geçer. Bu nedenle orman ağaçlarından tamamen yoksun olan platoda, bitki örtüsü açısından da genellikle bir tek çeşitlilik görülür (Saraçoğlu 1956: 110-114). Cilo Dağının güney kısımları ile Sat Gediği olarak adlandırılan yer arasında kalan, yaklaşık olarak 2.700-3.000 m. yükseklikteki bir düzlük olan Migezer Platosunun güney yönüne doğru yüksekliği basamaklar şeklinde azalır. Ve nihayetinde, eğimin azaldığı yamaçlarında son bulur. Bu platonun yüksek bölümlerinde her mevsimde kar bulunur. Yükseklik azaldıkça, zengin çayırlarla kaplı yaylara rastlanır (Saraçoğlu 1956:102). Yüksekliği çoğunlukla 2.000 m. üzerinde olan Mendin Platosu ise Mordağ'ın kuzey doğusunda yer alır. İran'a doğru eğimi olan platonun yüksek bölümlerinde kışl şartları çok çetin geçmektedir. Yüksekliğinde etkisi ile bu platoda bodur ağaç ve ağaçlıklar bitki örtüsünü oluşturur. Yüksekliğin 2.000 m'nin altına düştüğü yerlerde, çaylılarla kaplı yaylalar bulunur. Tarım anlamında, buğday ve arpa ekimi olsa da Yaz mevsiminin çok kısa geçmesi sebebi ile ciddi boyutlara ulaşan bir üretim söz konusu değildir. Bundan dolayı bölgede hayvancılık daha yaygındır. (2003 Hakkâri İl Yıllığı 2004:35, 37).

Yörede bulunan önemli yaylalar olarak; Hakkari merkezinde yani Çölemerik'te Berçelan, Kanimehan, Mergan, Bala, Vareberzikan, Avahark, Bilmizid, Çalesor, Kanikurkan, yaylaları; Yüksekova'da Mordağı, Ceyter, Mirgezer, Meydan-ı Belek, Vargeni yaylaları; Çukurca'da Hane, Meydan-ı Mehlem, Semedar, Sereseve, yaylaları; Şemdinli'de Helane yaylası sayılabilir.(2003 Hakkâri İl Yıllığı 2004:.35, 37).

1.1.3. Akarsular

Hakkâri bölgesi, Dicle Havzası'nın içinde bulunur. Dicle Havzası Ortadoğu'nun en büyük havzalarından biridir. Bu havzanın kuzeyinde yer alan Hakkâri Bçlgesi yüksek ve engebeli olduğundan dolayı akarsuların debileri oldukça yüksek olmasına karşın, dar tabanlı vadiler oluşturmamaktadır. Bu nedenle bölge, bölgede görülen olumlu tarım gelişmelerinden yoksundur. Bu ana havza çerisinde Dicle ırmağıyla birleşen Büyük Zap ve Habur suları ile Büyük Zap'a karışan Avarobaşin, Şemdinli ve Hacıbey suları yer alır (Saraçoğlu 1990:276). Bölgenin en büyük ve önemli akarsuyu Zap ırmağıdır(Resim: 3). Van il topraklarında doğan Büyük Zap Suyu yörenin en büyük ırmağıdır. Haravil Dağı'nın kuzey yamaçlarından güney batı yönünde kavis oluşturarak Bebleşin'e ulaşır, oradan da güneye dönerek Başkale'nin doğusundan Hakkâri il topraklarına girer. Başkale Ovası'nı geçip Hakkâri ili sınırlarına girinceye kadar, geniş düzlükler oluşturur çok geniş düzlükler oluşturur ve vadisi derin değildir. Başkale Ovası Hakkâri'de Bağışlı köyüne kadar uzanır. (Saraçoğlu 1956:95; Darkot,1964:97).

Mordağ'ın batısına geldiğinde buradan itibaren oldukça derin ve dar bir yarma vadiye sokulan Büyük Zap Suyu tekrar güneybatıya yönelir. Kaynağı Yüksekova'nın kuzeydoğusundaki sınır dağlarında olan Nehil Suyu ile Mordağ'ın batı ucunda Bağışlı bölgesinde birleşir. Cilo Dağı ve Karadağ arasında oluşmuş dar vadi boyunca akan Büyük Zap Suyu, Hakkâri il merkezinden sonra geniş bir yay çizerek Samur Dağı'nın çevresini dolaşıp batı-güneydoğu yönünden Çukurca'ya geçer ve Çukurca yöresinden Türkiye sınırlarını ter edip Irak sınırlarına girer. (Saraçoğlu, 1956:95; Darkot, 1964:97). Büyük Zap Suyu' nün Hakkari il sınırları içindeki uzunluğu yaklaşık 100 km'dir. Türkiye sınırları içerisindeki topraklarda uzunluğu ise 180-190 km'dir. Türkiye'de büyük bir kısmı Hakkari bölgesinden geçen Büyük Zap Suyu, karlarla örtülü yüksek dağlarla çevrili olduğundan dolayı suyu nerdeyse her mevsim fazladır. Hakkâri'nin güney doğusunda bulunan Şemdinli ve Dağlıca bölgelerinin sularını bünyelerinde toplayan Hacıbey ve Avarobaşin Dereleri de Büyük Zap Suyu'nun en önemli kollarıdır (2003 Hakkâri İl Yıllığı 2004:37-39).

1.1.4. Göller

Hakkâri'de bir diğer güzel doğa şekilleri buzul ve krater gölleridir. Cilo, Sat ve Karadağ üzerinde bulunan buzul ve krater gölleri en güzel örneklerdir. Bu dağların kuzey yamaçlarında yaklaşık 2.600 m'den yükseklikteki bölümlerinde çeşitli boyutlarda küçük buzul gölcükleri bulunur. Kapalı çanak biçiminde olan buzul gölcüklerinin bazıları da vadi ağızlarında akarsuların aşındırması ve oyması ile oluşmuş durumdadır. Çanak şeklinde oluşan buzul gölcükleri, zamanla büyüyerek buzul göllerine dönüşmüşlerdir. Buzul göllerinin oluşumunu belirtmek açısından, en önemli buzul gölü olan Gelyana Gölü'ne bakmak gerekir. Reşko Buzulu 'nün 3 km. kadar kuzeydoğusunda ve 2.950 m. Yükseltisinde bulunan Gelyana Gölü, sert kayaların oyulması ile oluşmuştur. Gelyana Gölü'nün eni ve boyu 250-300 m. civarındadır. Bunun yanı sıra Cilo Dağlarında, Mirgezer yaylasında bulunan Terazi ve Dola Kervan gölleri bulunmaktadır. Yüksek bir turizm potansiyeline sahip Sat Gölü ise, Cilo-Sat dağlarının kuzey yamaçlarındadır. Yüksekova ilçe sınırları içerisindedir. Ayrıca, Karadağ eteklerinde de krater gölleri yer alır. Çayırlık, Seyithan, Lis, Mavigöl, Ayran, Sarıgöl ve Yeşilgöl krater göllerinin en önemlileridir.(Saraçoğlu, 1990:324). Doğal göllerin dışında, Hakkâri merkezine 7 km. mesafedeki Otluca köyünde dere üzerinde kurulan hidroelektrik santralini çalıştıran küçük boyutta bir baraj gölü de bulunmaktadır(Resim: 4).

1.1.5. Vadi ve Ovalar

Hakkâri yöresini çevreleyen Doğu Toroslar, neojen otlardan aşınmış bir şekilde şiddetli yükselmelere uğramış ve kubbe görünümlü dağlardır. Yüksek kısımlarda buzul oyma ve birikintileri belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buzulların gerileyerek küçülmesinden sonra, akarsu oymaları derin karstik vadiler oluşturmuştur. Nehil, Zap, Avarobaşin, Şemdinli ve Hacıbey vadileri bu şekilde oluşmuştur. Ülkemizin en dar ve derin vadilerden birisi olan Zap Vadisi Havaril Dağları'nın güney yamaçlarından başlar, ve Başkale'yi de geçip Hakkâri il sınırları içine girer. Sınır boyunca süren vadi Nehil Vadisi ile Cilo Dağı'nın kuzeyinde birleşir ve sonra güneybatıya döner, geniş bir yay oluşturarak Altın Dağlarıyla Samur Dağları arasında geçip Çukurca ilçesinden Irak sınırlarına girer. Yapısı gereği tarıma uygun olmayan Zap Vadisinin küçük sayılabilecek alanlarda yapay taraçalar

oluşturmasıyla arpa ve buğday ekimi yapılmaktadır. Vadini en önemli tarımsal faaliyeti elma ve dut üreticiliği ile beraber bağcılıktır.

Hakkâri'nin güneybatısı ve batısı yönünde geniş bir yay çizen Nehil Vadisi Yüksekova'nın doğusunda bulunan dağların güney yamaçlarından başlar. Nehil Başlangıcından hemen sonra tabanı genişleyen Nehil Vadisi geniş bir düzlük oluşturur. Gever Ovası olarak adlandırılan ovanın, batısında vadi, bir boğaz şeklini alarak daralır Zap Vadisiyle birleşir. Bahar aylarında dağlarda karların erimesi ve Nehil Suyu'nun taşmasıyla beraber Doğu Toroslar'ın en büyük düzlüğü olan Gever Ovasının büyük bir bölümü sular altında kalır, kısa bir âmânda gerçekleşen bu olaydan sonra suların çekilmesiyle zengin bitki örtüsüyle büyük çayırlar yetişir ve bu çayırlar yaylaların hayvancılık merkezi olmasını sağlar. Suların çekilmediği bazı bölgelerde yaz boyunca bataklıklar oluşur (Saraçoğlu, 1956:120-121).

Avarobaşin vadisi ise Hakkâri il toprakları içinde uzunluğu az olan, çok dar ve derin bir vadidir. Sat Dağı ile Cilo Dağı arasında oluşan, çoğunlukla boğaz şeklinde uzanan bir yağma vadidir. Cilo Dağı ve Sat Dağı'nın birleştiği yamacın batı sırtında başlayan vadi, güneye doğru bir kavis oluşturarak Irak sınırlarına girer. Dağlıca bölümü ve sınıra yakın yerlerde, küçük de olsa tarım alanları oluşmuştur. Arpa, buğday, mısır ekimi yapılsa da, temel geçim kaynağı hayvancılıktır.

Şemdinli bölümü, Hakkâri'nin en engebeli denilebilecek kısımlarından biridir. Türkiye-İran sınır dağlarının batı yakasından başlayan Şemdinli Vadisi gerçek anlamda bir yarma vadidir. Çok dar ve diktir. Vadi tabanı ile vadi yamacının zirvesi arasındaki fark yaklaşık 1.000 m'yi bulur. Vadide, uçurumlar bir hayli fazladır. Vadinin yapısından dolayı, burada birçok mağaranın varlığı söz konusudur. Mağarala içlerinden "kapan" denilen patikalar geçer. Vadide tarım alanı azdır. Hacıbey Vadisi Türkiye, Irak ve İran ve sınırlarının birleştiği noktadan başlar, Irak'la sınır oluşturacak şekilde Karadağ'ın güneyinden batı yönüne doğru bir kavis çizer. "Gerdi" adı verilen yer Hacıbey Vadisinin oluşturduğu havzadır. Söz konusu bölüm Hakkâri bölgesinin en düşük rakımlı kısmıdır. İklim özellikleri diğer bölgelerden çok farklıdır. Yazlar ve kışlar oldukça ılıman geçer. Bu sebeple, Hacıbey Vadisi'nin il sınırlar toprakları içinde bulunan tarım kesimlerinde, arpa, mısır, buğday, çavdar

ekiminin yansıra sebzecilik ve meyvecilik de yapılır(2003 Hakkâri İl Yıllığı 2004:.35, 37).

1.2. İklim

Hakkâri Bölgesi'nin bitki örtüsünü incelediğimizde bitki örtüsünün ve iklimin bölge içerisinde çok değişiklik gösterdiğini görebiliriz. Bu bölgenin ikliminin anlaşılmasında en az meteorolojik veriler kadar bitki örtüsünün de önemli olduğu anlaşılır. Hakkâri, içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklimi ve bitki örtüsü ile yer yer tezatlık gösterir. Ve iklimi bulunduğu bölge olan Doğu Anadolu'nun iklim özelliklerine bazı yerlerde tezatlık teşkil eder. Hakkâri İlinin yüksek kesimlerinde yağış, sıcaklık, bitki örtüsü ve meteorolojik verileri sert karasal iklimine benzer bir iklim tipine hâkim olduğunu gösterir. Öte yandan rakımı düşük alanlar ve vadiler ise üzüm, pirinç, incir, nar her türlü meyve ve sebze, Antep fıstığı gibi ürün yetiştiriciliği çok rahat bir şekilde yapılmaktadır. Hatta Zap vadisinin muhtelif yerleri ve Derecik'te yılda çift ürün çeltik, buğday, susam alınabilmektedir. Bu sonuçlara yağış ve sıcaklık değerlerini ilave ettiğimizde alçak alanlar ve vadi tabanlarında Akdeniz'in yarı bozulmuş tipik bir iklimi ile karşılaşırız. Kışlar Doğu Anadolu'da soğuk ve sert geçer. Buna mukabil yazlar da bir o kadar sıcak geçer. Karasal iklime ait bu karakteristik özellik tüm Doğu Anadolu'da gece ile gündüz ve mevsimler arasında büyük sıcaklık farkları meydana getirir. Bu durum komşu illere nazaran Hakkâri'de en düşük değerdedir. Ocak ayı ortalamaları Elazığ'da 22,6, Van'da 26,4 iken Hakkâri'de 22,0 dır. Yıllık sıcaklık ortalamaları Mardin'de 15,9 Van'da 8,8 iken Hakkâri'de 9,9 dur. Yağış miktarlarına göz atıldığında Hakkâri'nin yıllık yağış değerinin 850-900 mm olduğu görülür. Bu değerler Siirt'te 750 mm, Mardin'de 713 mm, Elazığ'da 430 mm, Van'da ise 380 mm'dir. Tüm bu değerlerden şu sonucu çıkarabiliriz. Hakkâri, Basra alçak basınç merkezi ile Sibirya yüksek basınç merkezinin karşılaştım alanındadır. Diğer illerimize göre daha yağışlı ve yumuşak iklime sahip olması, yükseklik ve enlem farkından gelir. Güneyden Basra alçak basınç merkezinden gelen nemli hava kütleleri Hakkâri dağlarına çarpınca yükselir. Böylece buhar yoğunlaşıp yağış bırakarak kuru hava olarak komşu illere ulaşır. Sonuç olarak denilebilir ki Hakkâri karasal iklimin etkisindedir. Ancak alçak alanlar

ve vadi tabanları Akdeniz'in yarı bozulmuş tipik bir iklimini sergiler (Darkot 1964:98).

1.3. Bitki Örtüsü

Hakkâri'de karasal iklimden dolayı hâkim bitki örtüsü bozkırdır. Ancak ilin değişik yükseklik ve şekillerde arazilerinin bulunması, doğal bitki örtüsünün de çeşitliliğini sağlamıştır. Vadilerde Akdeniz'in yarı bozulmuş tipik iklimi, zirvelerde ve yüksek platolarda da karasal iklim etkileri görülür. Bu durum Hakkâri'nin zengin bitki çeşitliliğine zemin hazırlamıştır. Topraklar da bunda önemli faktördür. Doğal bitki örtüsü ile yeryüzü şekillerinin yakın ilişkisi vardır. Dağların dik yamaçları, aşınıma sonucu çoraklaşmış, eğimin azaldığı yamaçlar, ormanlar, çalılık ve çayırlarla örtülüdür. Doğal orman sınırının yüksekliği 1800-2000 metreye kadar iken, zengin çayırlık alanlar 2000-3000 metreler arasındadır. Bu alanlarda yaklaşık 1 metre boyunda gevenlere sık sık rastlanır. Doğal bitki örtüsü 3000 metreden sonra ortadan kalkar(Resim: 5).

Vadi tabanları ise orman bakımından zengin olup baltalık orman ve orman altı çayırlardır. İl topraklarının ¼ e yakın bir kısmı orman ve Funda örtüsü altındadır. Orman örtüsüne gereken önemin verilmemesi ve yöresel yakacak olarak kullanılması gitgide ormanların azalmasına yol açmıştır. Bölgede başlıca orman ağaçları; meşe (palamut, Lübnan meşesi, saçlı meşe, mazı), söğüt, ahlat, çınar, kavak, dişbudak, alıç olarak sayılabilir. Bunların dışında yabanileşmiş ceviz, elma, armut ve üzüm bağları önemli yer tutar. Oldukça zengin bitki örtüsü içinde av hayvanları da yaşar. Hakkâri'de av turizmi potansiyeli çok fazladır. En çok rastlanan av hayvanları; dağ koyunu, dağ keçisi, ayı, kurt, tilki, sansar, porsuk ve vaşak, tavşan, keklik, ördek, kaz, turaç, toy, angut, turna ve bıldırcındır(Erinç 1953:54; Saraçoğlu 1956:97-98,102,106-107; Darkot 1964:98).

2. URARTU KRALLIĞI'NIN KISA TARİHİ

MÖ XIII. yüzyılın başlarında başlayan ve MÖ IX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden tarihler arasındaki dönemde yoğun Asur tehlikesi ve saldırılarına karşı feodal beyliklerin bir araya gelerek oluşturdukları, Uruadri ve Nairi konfederasyonlarının egemen olduğu dönemdir. Kökenleri MÖ III. Binyıla dayanan "Kabile ve Feodal Beylik" düzeni devam etmektedir. Bu dönem bazı bilim insanlarınca, Urartu'nun "Arkaik Çağı" (Erzen 1979:16-22; Tarhan 1986:285) olarak tanımlanmış, bazı bilim insanlarınca da "Urartu'nun proto tarihi" olarak adlandırılmıştır (van Loon 1966:6). MÖ IX. yüzyıl ile MÖ VI. arasındaki dönem ise, Eski Anadolu ve Ön Asya'nın siyasi ve kültür tarihinin literatüründe, Urartu Devleti olarak tanımlanmaya başlanmış olan bu dönem Krallık dönemidir(Tarhan 1986:285).

2.1. Beylikler Dönemi

Urartu tarihinin siyasi bakımdan beylikler ya da konfederasyonlar dönemi (MÖ XIII. yüzyılın başlarında başlayan ve MÖ IX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden) olarak adlandırılan ilk başlangıç dönemi ile ilgili bilgi veren konfederasyonların kendi yazdıkları yazılı her hangi bir kaynak şu ana kadar ele geçmemiştir. Bu dönem hakkındaki tüm bilgiler dönemin çağdaşı Asurların yazılı kaynaklarından edinilmektedir. MÖ IX. yüzyıldan itibaren Yakındoğu tarihinde çok önemli bir rol üstlenecek olan Urartu Krallığı ile ilgili ilk bilgilerimize, MÖ XIII. yüzyıl başlarında ulaşırız. Orta Asur Kralları, Urartu'nun Asur sınırında bir bölgesi olan ve küçük beylikler tarafından yönetilen Uruadri ve Nairi topraklarına çeşitli seferler düzenlerler (Roaf 1996:170-176). Bu dönemde, Tur-Abdin bölgesinden batıya doğru Fırat Nehri ve Habur arasında kalan toprakları içinde barındıran Mitanni (Hanigalbat) Krallığının yıkılması ve hemen ardından Hitit İmparatorluğu'nun çökmesiyle Anadolu'daki güç dengeleri Asur lehine değişmiştir. Kuzey Suriye'deki Hitit egemenliğinin sona ermesi, Anadolu'nun doğusu ile Asur arasındaki bir tampon bölge durumundaki Mitanni Krallığı'nın da ortadan kalkması ile Asur Kralları askeri seferlerini bu bölge üzerinde yoğunlaştırmıştır. MÖ 1274–1244 yılları arasında Asur Kralı I. Salmanasar'ın anallerinde tarih sayfalarına geçen "Uruadri Ülkesi" terimi, Yakındoğu tarihinde Urartu adından ilk deva söz edilmesidir. (Piotrovskii 1969:43; Burney and Lang 1971:127).

"Rahipliğimin başlangıcında Uruadri ülkesi ayaklandı, (benden yabancılaştı, düşmanlık yarattı.) ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım…" (Luckenbil 1926-1927:no.114; Grayson 1991:no.521).

Salmanasar'ın söylediği "benden yabancılaştı, düşmanlık yarattı" cümleleri, Asur krallarının Uruadri ülkesini daha öncede bildiklerini ve bu ülkede yaşayan topluluklar ile bu seferden öncede çeşitli ilişkilerinin olduğunu düşündürür (Çilingiroğlu 1984:3-5). Böylece Uruadri ülkesi ile olan ilişkilerin I. Salmanasar'dan önce babası I. Adad-Nirari dönemine olduğu söylenebilir. Asur devleti ile Uruadri toplulukları arasındaki bu erken ilişkilerin, Asur'un Fırat nehrine kadar yaklaştığı bu döneme denk gelmesi doğaldır. Bu karşılaşmadan sonra Asur krallarının karşısına Fırat nehrinin doğu yakasında, Van Gölü'nün etrafında yaşayan topluluklar çıkacaktır (Çilingiroğlu 1994:2-3).

Uruadri ülkesi bilim insanları "KUR-u-r(u)-at-ri" deyiminin etnik yönden bir anlam taşımadığı ve Asurlular tarafından dağlık bölge, dağlık ülke anlamında kullanılmış coğrafi bir terim olduğu belirtilirler(Tarhan 1978:87 vd.; Salvini 2006:26-32). Urartu Araştırıcılarının hemen hepsi bu terimin toponomi bakımından Urartu'nun primitif formu olduğunu kabul edip fikir birliğine varmışlardır(Parpola 1970:370 vd.; Tarhan 1980:76). Uruadri ülkesinin konumu hakkında değişik öneriler vardır. Bu konudaki farklı önerilerde Uruadri ükesi Zap vadisinde (Melikishvili 1960:13) ve bütün Van Gölü havzasında göstermiştir. (Salvini 1967:43) (Çilingiroğlu 1994:5). Uruadri ve Nairi ülkelerinin MÖ XIII. ve MÖ X. yüzyılları arasındaki konumları, Urartu'nun krallık olmada önceki döneminin daha iyi kavranabilmesi açısından çok önemlidir. Bu beyliklerin yaşadıkları topraklarla ilgili bilgiler tamamen Asur yazılı kaynaklarından elde edilebilmektedir. Nairi ülkesinin sınırlarına baktığımızda ise, Van Gölü'nün güneyinde ve güneybatısında bulunan Kirhi, Hubuşkia ve Tumme'den kuzeydeki Daieni topraklarına kadar olan alanları kapsadığını görürüz(Çilingiroğlu 1994:12). Uruadri ve Nairi isimlerinin tarih sahnesine çıkışı, Asur imparatorluğunun Yukarı Dicle yöresine egemen olmak için uğraş verdiği bu döneme denk gelmesi önem oluşturmaktadır. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı ile beraber Kuzey Suriye'de Hitit egemenliği sona ermiştir. Ve bu durumdan sonra Asur için tek tehlike yeni yeni örgütlenmeye

başlayan Uruadri ve Nairi topluluklarıdır. Bölgeye yerleşmeye çalışan göçebe topluluklar Asur tehlikesinin farkında olduklarından dolayı, birlikte karşı koyma çabası içine girmişlerdir(Çilingiroğlu 1994:7). Dönemin Asur kralları seferlerini sürekli artırmışlardır. Bununla birlikte, Mitanni İmparatorluğunun kurucu topluluklarından çoğunluğunu oluşturan Huriler ile Doğu ve Güneydoğu'da birbirinden bağımsız yaşayan Erken Demir Çağı beylikleri, Asur İmparatorluğu'nun artan baskıları karşısında nihayet birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Gerek ekonomik gerekse siyasi bakımdan daha güçlü olan Uriatri Beyliği ve bunların güneyinde yer alan Nairi Beyliği, kendilerinden nispeten daha küçük olan diğer Erken Demir Çağı Beylikleri'ni Asur Devleti'ne karşı birleştirmişlerdir. Bu birleşme hareketi kısa sürede başarılı olduğunu ispatlamıştır ki Asur krallarının bölgeye düzenlediği askeri seferlerin giderek artmıştır. Beylikleri oluşturan halkların kim oldukları ve ırksal kökenleri ile ilgili olarak birçok görüş mevcuttur. Bunlardan birçoğu geçerliliğini yitirmiştir. Fakat halen tartışılmakta olan ve birçok bilim insanı tarafından kabul gören görüş; Urartu Devleti'nin, Mitanni Devleti'nin çöküşünden sonra bölgeye göçle gelen Hurri'ler tarafından kurulduğu görüşüdür(Goetze 1957:258; van Loon 1966:9; Salvini 1967:47; Piotrovskii 1969:41; Tarhan 1978:17). Urartu'ların Hurriler ile aynı soydan geldiklerine inana görüşün temelini bu iki topluluğun dil ve dinlerindeki önemli benzer noktaların oluşudur. İki dil üzerinde yapılan çalışmalar Hurri ve Urartu'ların dillerinin akraba olduğunu göstermiştir (Diakonoff 1957:7; Benedict 1960:100 vd.). Urartu-Hurri akrabalığı tezindeki ikinci önemli ispat ise iki topluluğun dini inanışları ve ritüelleri arasındaki ortak noktalardır. Her iki panteonda da yer alan birçok tanrı ve tanrıçanın aynı kökenden geldiği çeşitli yönleriyle netlik kazanmıştır(Van Loon 1966:4; Piotrovskii 1969:66; Tarhan 1978:57). Ancak Urartu Uygarlığının ortaya çıkmasında, Hurriler'in dışında birden fazla etnik topluluğun etkin olduğu düşünülmektedir.

Uriatri ve Nairi Beylikleri Urartu öncesi toplulukların en önemlileridir. Van Gölü'nün etrafında yaşamlarını sürdüren beyliklerin bir konfederasyon oluşturmalarının en önemli nedeni, başta demir olmak üzere zengin maden yataklarını ele geçirmek isteyen dış güçlerin saldırılarıdır. Demir Çağ'larının bölgede yaşanması ile başlayan demir işleme sanatı Urartu beyliklerinin çağdaşları arasında ayrıcalıklı olmasına sebep olmuştur(Çilingiroğlu 1994:27). Tam da belirtilen maden

konusunda Asur Devleti'nin bölgeye saldırılarını artırmalarının asıl nedeni ortaya çıkmaktadır. Asurlar bölgede kalıcı bir egemenlik ve sınırlarını genişletmekten çok, zengin madenleri elinde bulundurmayı, stratejik ticaret yollarını denetimi altında tutmayı ve bölgede yaşayan topluluklardan istikrarlı bir şekilde vergi almayı hedeflemiştir(Tarhan 1978:37). Asur kralları bu amaçlarını doğrular nitelikte, bölgeye yaptıkları seferleri anlatırken; insanlardan ağır vergiler ve haraçlar aldıklarını, yaşadıkları şehirlerin ve evlerini yakıp yıktıklarını, bu insanları verdikleri işlerde çalışmak zorunda bıraktıklarını, büyük ve küçükbaş hayvan sürülerini yanlarında götürdüklerini, altın, gümüş, bakır, demir, gibi değerli madeni eşyalarına el koyduklarını, gıda maddelerinizde haraç olarak aldıklarını ve bölgenin ormanlarından kereste götürdüklerini anlatırlar. I. Salmanasar'dan sonra tahta çıkan Asur kralları da daha sonra aynı şekilde Urartu Krallığı'na ve Urartuların etkin olabileceği yörelerde yaşayan Uruatri, Nairi, Hubuşkia ve diğer beyliklere düzenledikleri seferlerden doğan zaferlerinden bahsederler (Piotrovskii 1969:43-44; Burney and Lang 1971:127; Salvini 2006:34). Asur kaynakları Urartu'nun zengin madenleri ve doğal kaynakları hakkında bilgi verir, bu bilgilerle beraber Asurlar bölge üzerindeki amaçları ve neden hâkimiyet kurmak istedikleri konuları hakkında da bilgi verirler. Van Gölü'nün güneydoğusundan gelen Asur seferlerine karşı öncelikle Uruatri ve daha sonra da Nairi konfederasyonu kurulmuş Asur'a karşı mücadele edilmiştir. Fakat dönem ile ilgili kaynaklar sadece Asur yazıtlarıdır. Asur'un başarıları büyük bir övgüyle anlatılır ve tatbiki Beyliklerin Asur'a karşı almış oldukları başarıları anlatılmaz.

Uriatri ve Nairi'lere yapılan seferlerin artması, Asur kaynaklarının tek yönlü olarak kendi başarılarından söz ettiği, yakıp, yıkıp, yok ettim dediği bölgelerin ve şehirlerin aslında kendilerine karşı birleştiğini, Nairi ve Uriatri ülkelerinin Asurlara karşı güçlenen bir tehdit olduğunu gösterir. Van Gölü civarında otoriteyi elinde bulunduran, siyasi ve askeri açıdan belli bir disiplini olan bu beylikler, Urartu tarihinin krallıktan önceki (MÖ 1274–858) "Beylikler Dönemi"ni oluşturur. Asur krallarının bölgeye yaptıkları tüm saldırılara karşın, Uruadri ve Nairi beyliklerinin temellerini attıkları bölgeye hakim olacak yeni bir devletin kurulmasına engel olamamışlardır.

2.2. Krallık Dönemi

Beyliklerin oluşturduğu Konfederasyonların kendi aralarında birleşerek Urartu Devleti'ni oluşturmaları, Asur yazıtlarından öğrendiğimiz üzere Lapturi/Lutipri (MÖ 880–860) zamanında başlamıştır. Bir aşiret beyi olan Arame/Aramu (MÖ 860–840) döneminde de devletin kurulma aşaması tamamlanmıştır(Tarhan 1980:69). Bu süreçte, feodal beyliklerin, aşiret yapısı köklü ve geleneksel yönetim düzeninden, hızlı bir şekilde krallık yönetimine geçilmemiş ve değişim krallık otoritesinin artması ile beraber tamamlanmıştır. "Krallık Dönemi" olarak adlandırılan bu dönem, MÖ IX. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ VI. yüzyılın başları arasındaki dönemdir(Tarhan 1986:285). Van Gölü havzasında dağınık bir şekilde yaşayan beyliklerin, aynı çatı altında toplanıp bir otoriteyi benimsedikleri tarih MÖ 858 yılıdır(Çilingiroğlu 1994:29). Urartu Krallığı'nın siyasi bütünlüğünü sağlayarak ortaya çıkması Asur kralı III. Salmanasar (M.Ö. 858–824) dönemine denk geldiğini yine yazılı Asur kaynaklardan öğrenmekteyiz. Asur kralı III. Salmanasar'ın yazdırdığı ve Balavat kapısı bandında görülen yazıtta; "Urartulu Arame'nin şehri Sugunia'yı ele geçirdim" diye yazar(Luckenbil 1926-1927:no.614). Asur kralının saltanatının başlarında düzenlediği askeri seferlerin resimlendiği Balavat kapısının bandında yakılarak yok edilen Sugunia şehri resmedilmiştir (Piotrovskii 1969:46). Urartu Kralı Arame onun Krali kenti Sugunia ile ilgili bir başka bilgiye Asur Kralı III. Salmanasar'ın tahtta olduğu ilk altı yılı kapsayan ve Kurkh Monoliti olarak bilinen yazıtlarda rastlarız(Luckenbil 1926-1927:no.598). Bu yazıtlarda Sugunia'dan şehrinden "Krali kent" olarak bahsedildiğini görürüz. Bilim insanlarının Sugunia kentinin nerede olduğuyla ilgili çeşitli görüşleri mevcuttur. Genel görüş Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yer aldığı görüşüdür (Piotrovskii 1969:2). Sugunia'nın krali kent olarak dile getirilmesi ve Van Gölü'nün güneybatısında yer alması Urartu Krallığı'nın kuruluş yıllarında Sugunia'nın güney eyaletlerinin idari merkezi olabileceğini düşündürür(Çilingiroğlu 1994:30). Asur Kralı III. Salmanasar'ın tahta geçiş yılı kayıtlarında değindiği üzere Kral Arame'nin ilk zamanlarında Hubuşkia ve Nairi ülkelerinin bağımsız birer beylik olduğunu görmekteyiz. Yine aynı yazıtta Nairi ülkesinin M.Ö. 858 yılında Hubuşkia Kralı ,Kral Kakia tarafından yönetildiğini anlarız(Luckenbil 1926-1927:no.598,628,632.). Bu tarihten sonraki yazılı kaynaklarda, Nairi ülkesi ve kralı ayrıca belirtilmediği için,

Nairi ülkesinin Kral Arame'nin idaresin girdiğini düşündürmektedir. Asur kralı III. Salmanasar'ın saltanatının üçüncü yılında (MÖ 856) Urartu Kralı Arame ile birlikte Urartu'nun bilinen ilk başkenti Arzaşkun'dan da bahseder(Luckenbil 1926-1927:605; Sevin 2003:204). Arzaşkun'un konumu ve yazılı kaynaklarda ağırlıklı bahsedildiğinden dolayı MÖ 832 yılına kadar başkent olduğu kabul edilir(Çilingiroğlu 1994:34). Kral III. Salmanasar, Arame'nin Arzaşkun'unu ve çevresindeki diğerşehirleri yakıp yıktıktan sonra savaşçılarını kılıçtan geçirip öldürdüğünü, şehirleri yağmaladığını anlatır Bu seferden dönerken de Nairi Denizi'nde silahlarını yıkayıp tanrılarına kurbanlar sunduğunu söyler. Urartu Krallığının bilinen bu ilk başkentinin coğrafi konumu yakın bir zamana kadar kesinlik kazanmamış olmakla birlikte bu konuda farklı görüşler mevcuttu. Bu görüşlerden ilki Van Gölünün kuzey ve kuzeybatısında Bulanık civarında yer aldığı doğrultusundaydı (van Loon 1966:7; Burney and Lang 1971:130). Bir başka görüş ise, Arzaşkun kentinin Van Gölü!nün doğu veya kuzeydoğusunda yer alabileceğini düşünmekteydi(Piotrovskii 1969:2). Asur ordularının erken dönemlerden beri Uruadri ve Nairi ülkeleri üzerine yaptıkları seferlerin güzergâhları dikkate alınırsa, Arzaşkun kentinin Van Gölünün batısında, olasılıkla Bingöl'ün doğusunda bir yerlerde olması düşünülüyordu(Çilingiroğlu 1997:23). Nihayetinde son yapılan çalışmalar ile Arzaşkun'un Van'ın Erciş ilçesinde olduğu söylemi, buluntular ışığında kabul gören bir düşünce olmuştur. Urartu Krallığı üzerine düzenlenen Asur saldırıları III. Salmanasar'ın saltanatının birçok yılında devam etmiştir. Asur Kralı'nın on beşinci yıl seferini anlattığı kayıtlarında, MÖ 844 yılında Urartu tahtında halen Arame'nin olduğu anlaşılmaktadır.

"…Tunibuni ülkesinin geçitlerine girdim. Urartulu Arame'nin şehirlerini Fırat'ın kaynağına kadar tahrip ettim, yaktım, yıktım…" (Luckenbil 1926-1927: no.661).

Urartu Devleti'nin kaderi Sarduri ile değişir. III. Salmanasar'ın MÖ 832 yılında yazdırdığı yirmi yedinci yıl kayıtlarında Urartulu Seduri ismi ortaya çıkar ve Van Kalesi'nde halk arasında "Madırburç" olarak bilinen Sardur burcunun varlığı Urartu için yeni bir dönemi başlatır. Madırburç bir Urartu kralına ait olduğu bilinen ilk yazıttır. I. Sarduri MÖ 840–830 yıllarında tahtta oturmuştur. Urartu Devletin

başkentini Van Gölü kenarındaki görkemli kayalığın üzerinde bulunan, Asurlular'ın Turuşpa olarak adlandırdığı Tuşpa'ya taşınmıştır. I. Sarduri'den sonra oğlu İşpuini (M.Ö 830–810), Menua (M.Ö. 810–785/80), I. Arğişti (M.Ö. 785/80–760) ve II. Sarduri (MÖ 760–730) dönemlerinde Urartu Devleti en güçlü dönemlerini yaşamıştır. Ülkenin en geniş sınırlara ulaştığı dönemde, kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat Irmağı ve Toros Dağları'na, doğuda da Hazar Denizi'ne kadar uzanıyordu(Sevin 2003:204). II. Sarduri'nin ordusu Adıyaman-Gölbaşı mevkisinde Asur Kralı III. Tiglath-pileser'in(MÖ 745–727)ordusuna, MÖ 743 yılında yenilince Urartu'nun bölgedeki egemenliği büyük ölçüde zarar görmüş ve sonraki zamanlarda Urartu'yu çöküşe götüren bir sürecin başlangıcı olmuştur. II. Sarduri'den sonra tahta çıkan I. Rusa (MÖ 730–713) döneminde Urartu Devleti güneyden Asur kralı II. Sargon'nun (MÖ 721–705), kuzeyden de göçebe Kimmerler'in saldırısına uğrayınca iyice zayıfladı. Kutsal kent Musaşir'in Asurlular'ın eline geçti(714). Bütün bu başarısızlıklara katlanamayan I. Rusa bu felakatlere dayanamayıp hayatına son verdi (Sevin 2003:206; Salvini 2006:109). I. Rusa'dan sonra tahta Kral II. Argişti geçti (M.Ö. 713-?) onun ve onun oğlu II. Rusa (MÖ 675'ler) dönemlerinde yeni bir diriliş hamlesi yapılsa da Urartu Devleti'nin MÖ 743 yılındaki yenilgi ile başlayan çöküşü durdurulamadı. II. Rusa 'dan sonra III. Sarduri (M.Ö. 640'lar), ondan sonra III. Rusa ve IV. Sarduri gibi güçsüz krallar izledi. Urartu Devleti VII. yüzyılın bitimine doğru, Asur İmparatorluğu'na son veren olaylarla birlikte tamamen yıkıldı. Urartu'lar Nabopalassar (MÖ 625–605) dönemi (609 yılı) Yeni Babil Devleti Belgeleri ile Pers kralı Dareios'un (MÖ 521– 486) kayıtlarında "Uraştu" olarak geçse de bunun yalnızca bir coğrafi bölgeyi ifade etmek için coğrafi kavram olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir(Sevin 2003:210; Salvini 2006:129).

3. URARTU DÖNEMİNE KADAR HAKKÂRİ

Sarp ve dağlık yüzey şekillerinin çerezlendirdiği Hakkâri bugüne kadar detaylı araştırmaların yapılamadığı bir bölge olmuştur. Bunda bölgenin fiziki şartlarının yansıra güvenlik açısından huzur ortamının olmamasından dolayı araştırmaya kapalı kalması da etkili olmuştur. Yakın Doğu Demir çağlarına büyük etkileri olan, kuzeyinde yer alan Urartu Krallığı'nın merkezi bölgesi Van'a, güneyinde yer alan Asur bölgesine ve doğusunda bulunan Manna bölgesinin ortasında bulunan Hakkâri'nin bakir olduğu düşünülemez. Özelikle Erken Demir Çağı'na ait Hakkâri merkezde bulunan mezarlar ve yine Hakkâri Kalesi'nin eteklerinde ortaya çıkarılan steller burada belirli bir kültür seviyesine gelmiş uygarlıkların var olduğunun açık kanıtıdır. Fakat yeterli araştırmaların olmaması Hakkâri bölgesinin tarih ve arkeolojik bağlamının anlaşılmasını engellemektedir. Asur ve Urartu yazıtlarından hareketle Hakkâri Bölgesine lokalize edilebilen küçük krallıkların kültür bölgesini tam olarak belirlenememesi de önemli eksikliklerdendir. Hubuşkia, Muşaşir, Habnu, Kumnu gibi Krallıklar ve bölgelerin kültür envanterinin tam olarak çıkarılamaması ve buluntuların tasnifinin yapılamaması da bu krallıklar ile ilgili bilgilerimizi sınırlamaktadır.

3.1. Mezarlar

Hakkâri'de Urartu varlığından önce Erken Demir Çağı örnekleri olarak M2 ve M1 mezarları karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1. M2 Mezarı

Hakkâri kent merkezinde, Gazi Mahallesi'nde yer alan mezar odası, Anadolu Lisesi inşaatı sırasında ortaya çıkarılan mezarlar Hakkâri'nin Erken Demir Çağı dönemini aydınlatması açısından önemli veriler sunmuştur. Van Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen kazılara Veli Sevin başkanlık etmiştir(Sevin, Özfırat et al. 2001: 355). 1997-1998 yıllarında iki dönem kazısı yapılan M2 mezarı sayesinde arkeolojik çalışmalar kısa süreli de olsa hızlanmıştır(Resim 7).

M2 mezarı 4.10x1.60 m boyutlarında olan mezar yöresel yassı taşlarla, harç kullanılmadan örülerek yapılmıştır(Sevin, Özfırat et al. 2001: 355). Duvar yüksekliği

ise 2.10 m.ye kadar çıkmaktadır. Bindirme tekniğinden dolayı mezar odasının dip kısmında 1.60 m. Olan genişliği kapak taşlarının bulunduğu üst seviyede 1 m.nin altına düşürülmüştür. Mezar odasına giriş dönemin diğer mezarlarındaki gibi kısa duvar tarafındaki sal taşı yani üst kapak taşı kaldırılarak yapılmıştır. Odanın başka bir girişi bulunmamaktadır. Odanın güney kısa duvarına yakın, doğru uzun duvarın üzerine yapılmış bir ayak taşı mezar odasına inişi kolaylaştırmaktadır. Mezar odası içinde iki tabaka halinde saptanmış 15 adet gömü bulunmuştur (Sevin, Özfırat et al. 2001:356). Hoker pozisyonunda gömülen gömülerin üzerinde çeşitli buluntular bulunmuştur. Alt tabakada çok sayıda materyal ele geçmiştir. Tunç ve taş boncuklar, tunç bıçaklar, iki ucu delikli bir şekilde yassı bir levha, iğneler ve benzerlerine fazla rastlanmayan, silindirik gövdesi boydan boya delikli semboller ile boncuk gibi süs eşyaları ele geçirilmiştir; üst katta ise çok sayıda demir bilezik ve hançer namlusu bulunmuştur. Karagündüz, Yoncatepe ve Ernis mezarlarında da örnekleri bilinen yuvarlak kesitli demir bileziklerle demir hançer namlusu bulunmuştur(Sevin 2015;104). Ortaya çıkarılan buluntular ışığında benzer örneklerde incelenerek 1100-1000 yılları Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir(Sevin 2015;104).

Her iki tabakadan da çıkan, çanak çömlekler adet olarak çok fazladır. Pembe, kiremit ve kahverengindeki hamurlarına bazen saman, bazen de kaba kum karıştırılmış ve oldukça kötü pişirme sebebiyle siyah alacalı, ya da açkılı olan çanak çömlekler homojen bir görünümdedir. Fakat teknik, biçim ve bezeme olarak değerlendirildiğinde birbirlerine benzerlikleri görülür. En çok karşımıza çıkan biçim düz dipli, basit ağız kenarlı küçük bardaklardır. Hamur kurumadan yapılmış olan kazı bezeme çok yaygındır. Şevran, üçgen, zikzak ve girland gibi bezemeler sık sık kullanılmıştır. Bunlar genellikle çömleklerin boyun kısımlarına adeta bir metot olarak uygulanmıştır. Bazı boyunlu kapların boyunları üzerinde hafifçe kabartılmış bir silmeye yer verilmiş; birkaç örnekte bu kabarık silmenin üzeri koşut diyagonal çizgiler ile bezenmiştir. En dikkat çekici örnek üçayaklı bir çanaktır. Kırık olan bacaklarından biri eski çağlarda tamir edilmiş bulunan bu kabın dışa çekik, düz ağız kenarı üzerinde iki yiv bulunmaktadır. Ağız kenarının altından karın keskinliğine değin uzanan kesimde iki koşut çizgi arasına çift zikzak sırası çizilmiştir. Kendilerine özgü özellikleri de dikkat çekici olan bu kaplar genel olarak hemen yakınlarındaki doğu komşusu Hasanlu ve Dinkhatepe'dekilerden çok Van yöresi ve Doğu

Anadolu'nun Erken Demir Çağ mallarıyla ilişkili görünmektedir (Sevin, Özfırat et al. 2001: 356; Özfırat 2002: 142).

3.1.2. M1 Mezarı

M1 mezarı iki yıl süren M2 Kazılarının kazandırdığı bilgiler ışığında araştırmaların daha dikkatli yapılması ve tesadüf bir şekilde ortaya çıkarılan Hakkâri Stelleri'nin araştırmasının derinleştirilmesi ile ortaya çıkarılmıştır. M1 Mezarı Hakkari Kalesi'nin kuzeybatı yamaçlarında ortaya çıkarılmış ve M2 mezarının 1,5 km güneyinde yer almaktadır(Sevin, Özfırat et al. 2001). Kuzey kısa tarafı daha önce tahrip edilmiş bulunan mezar kuzeybatı güneydoğu yönlerinde uzanır. Hakkâri M1 mezarı kısmen taş örgü kısmen ise ana kayaya oyulmuş duvarlarla oluşturulmuştur (Özfırat 2002:298). Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan mezar odası kabaca dikdörtgen planlıdır. Uzunluğu 3.00 m, genişliği ise güney bölümde 1.20 m kuzey tarafta ise 0.70 m dır. Bu yönüyle mezar odası oldukça düzensiz bir plandadır ve güneye doğru daralarak uzanmaktadır. Mezar odasının güney ve güneydoğusu ana kaya ile oluşturulmuştur (Özfırat 2002:298). Doğu duvarının bir bölümü, batı uzun duvarının ise tümü taş örgüdür. Mezar odasının kuzey kısa duvarı oldukça fazla tahrip olmuştur. Kuzey kısa duvarının olduğu bölüme 1.00x1.00 m ölçülerinde yassı sal taşı levhalarla küçük bir hücre oluşturulmuştur. Mezar odasının bu kesimi oldukça fazla tahrip olduğundan bu bölümün dromos olup olmadığı anlaşılmamaktadır(Resim 8).

M1 mezarında dağınık bir şekilde 50 gömü ve çok sayıda kemik parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bu gömülerin yanında küçük buluntu ve çanak çömlek de ele geçirilmiştir. Madeni buluntular arasında kısa sap demirli, omurgalı iki tunç hançer namlusu, gümüş, altın ve tunç küpeler, saç halkaları, tunçtan süs iğneleri, tel sargı ve yassı tunç levha boncuklar bulunmaktadır. Akik ve kornalından küresel, silindirik ve fıçı biçimli boncuklar da vardır(Sevin 2015;87) .

Mezarda bulunan seramiklerin tümüyle kırık oluşu ve olması gerekenden daha az sayıda küçük buluntuyla karşılaşılması, mezar odasının daha önce soyulduğunu düşündürmektedir. Mezar buluntularının içinde en büyük grubu, sayıları yüzleri bulan çanak çömlekler oluşturur. Çoğunlukla monokrom olan

kaplardan sonra, çok daha az sayıda olmak üzere, ikinci sırayı Van-Urmiye ve içinde Habur boyalılarının da yer aldığı Kuzey Mezopotamya ve Suriye parçaları alır(Özfırat, 2002:297-306).

Hakkâri Mezar kazılarının Doğu Anadolu için stellerden sonra getirdiği bir başka yenilik de çanak çömlekleridir. Çanak çömleğin % 90'u monokrom kaplar oluşturur(Sevin 2015;91). Üzerinde kabartma olarak yapılmış hayvan figürleri, tek ya da ikili üçlü sıralar halindeki hilaller, küçük daireler gibi bezemeler ve tüp şekilli tutamaklar bulunan bu çanak çömlekler bölge için son derece yenidir. Bu parçalar genellikle kiremit-pembe hamurlu ve hamurunun renginde astarlıdır, Çoğunlukla orta derecede pişirilmiş olan bu kaplarda daha çok orta kum ve bitki katkı görülür. Yüzeyleri ise hafifçe açkılıdır ve çarkta yapılmıştır. Hakkâri M1 mezarında ele geçirilen Van-Urmiye ile Habur boyalıları, aynı mezarda ve yine bu bölgede bir kazıda bu kadar çok sayıda bulunmaları açısından önemlidir(Sevin 2015;91). İçinde Habur boyalılarının da yer aldığı Kuzey Mezopotamya ve Suriye çanak çömleği çoğunlukla krem ve açık pembe hamurlu ve hamurunun renginde astarlıdır. Daha çok ince kum ve daha az sayıda orta kum katkılı olan bu kaplar genellikle iyi pişirilmiştir ve çark yapımıdır. Paralel bantlar şeklindeki boya bezeme, kiremit ve kahvenin çeşitli tonlarıdır. Hepsi hafif açkılıdır. Çoğunluğu çömleklere ait gövde parçalarından oluşan bu grup içinde boyunlu ve yuvarlak gövdeli çömlekler ilk sırayı alır. Kaideli dipler, bardaklar ve kadehler diğer formlardır. Boyalıların ikinci grubunu oluşturan Van-Urmiye çanak çömleği de mal özellikleri açısından oldukça tek düzedir. Riton gibi özel parçaların dışında çarkta yapılmışlardır. Çok az sayıda olmak üzere pembe, büyük çoğunlukla kahve ve kiremit renkte hamurludurlar. Hepsi astarlı olan kaplarda astar rengi, kiremitin çeşitli tonlarıdır(Sevin 2015;77). Büyük bir kısmı orta kum katkılıdır ve orta derecede pişirilmiştir(Resim: 9). Kapların hepsi az ya da çok açkılıdır. Biçim olarak çanaklar içe dönük ağız kenarları veya hafifçe dışa çekik ağızlı, yuvarlak ya da keskin kanıtıdır, Çömleklerde alçak ve uzun boyunlu vazomsu tipler çoğunluktadır, boyunsuz ve kapalı ağızlılar ikinci sırayı alır. Sayıları daha az olan şişecik, kadeh ve ritonlar diğer formları oluşturur (Özfırat, 2003:209-22).

Van-Urmiye boyalıları Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Nahçıvan ve İran Azerbaycan'ında Orta Tunç Çağıyla birlikte görülmeye başlayan ve tarafımızdan

'Aras Boyalıları' olarak isimlendirilen boyalı çanak çömleklerin kültür gruplarından biridir(Resim: 9). Bu kültür kabaca, batıda Erzurum ve Muş arasına çekilecek bir hattan başlayıp doğuya doğru Nahçıvan, Van Gölü havzası ve Hakkâri yöresini de içine alarak, Kuzeybatı İran'da Urmiye Gölü'nün batı kıyılarına değin uzanan bir kuşağın içindedir (Özfırat 2003). Ancak coğrafi konum olarak son derece uygun olmakla birlikte, Hakkâri M1 mezarı buluntularının buraya birer hediye olarak gelmiş olabileceği ihtimali de unutulmamalıdır(Sevin 2015;76).

M.O. 2. binyılın ilk yarısında ve yoğun olarak Kuzey Cezire'de karşılaşılan Habur çanak çömleğinin doğuda Dicle vadisi ve Zagroslar'a, batıda Belih ya da Fırat ırmakları arasında kalan bölgeye, güneyde Sincar ve Abdüllaziz dağlarına, kuzeyde ise Güneydoğu Toroslar'ın eteğine ve Fırat vadisini izleyerek Malatya-Elazığ bölgesine değin yayılmıştır. Ancak, bu sınırların içinde yer almakla birlikte Güneydoğu Toroslar'ın kuzeyinde ve Zagroslar'da Imikuşağı, Dinkhatepe ve Hasanlu hariç bazı höyüklerdeki az sayıdaki buluntunun dışında rastlanmamıştır (Özfırat 2002).

3.2. Hakkâri Stelleri

Hakkâri Stelleri Doğu Anadolu'nun ünik eserlerinin başında gelmektedir. Tamamıyla tesadüf sonucu bulunan steller arkeolojik açıdan döneminin en önemli buluntu grubunu temsil eder. 1998 yılında Hakkâri Kalesi eteklerinde, Dağgöl Mahallesi, Kaledibi mevkiinde tesadüfen ortaya çıkarılan stellerin incelenmesi için Van Müze Müdürlüğü tarafından bilimsel kurul başkanlığını Veli Sevin'in yaptığı heyetin yürüttüğü kazı çalışmaları ile gün yüzüne çıkmıştır(Sevin 2015:27). 13 adet oldukları tespit edilen stellerin dikildikleri yerde in-situ olarak bulundukları anlaşılmaktadır. Steller, zemin düzleştirilerek birbirine çamurla tutturulmuş kaba taşlardan oluşturulmuş 0.70 m yüksekliğindeki bir platform üzerinde toprak zemine, sırtları kayalığa gelecek şekilde yan yana ve kısmen de arka arkaya dizilmişlerdir. Bir tanesi dışında stel yuvasına girecek bir çıkıntılarının olmaması nedeniyle tüm steller bu platformun önüne konulmuştur(Resim: 11). Kaleden yamaçlara dökülen dolgu toprağının baskısı sonucu toplu halde yana ve öne doğru eğilmişlerdir. Yörenin sert taşlarından oyularak yapılan steller 0.70 metreden 3.10 metreye kadar değişen

boylardadır. Ön yüzleri düzgündür fakat arka yüzler ve kenarları özenli işçilik izleri taşımaz. Ön yüzde her zaman cepheden görünümlü insan yüzleri ve bedenleri gösterilmiştir. 13 stelden on birinde cinsel organları belirli aparatlarla gizlenmesi nedeniyle erkeklere ait olduğu düşünülmektedir. Diğer ikisi de kadınlara aittir (Sevin and Özfırat 2002). Ana konu cepheden ve çıplak bir insan bedeninin üst kısmıdır. Tüm figürlerde eller göğüs üzerinde durur vaziyette betimlenmiştir. Çoğu, elinde olasılıkla deriden yapılma tulum benzeri bir sıvı kabı tutmaktadır. Genel olarak tombul, bazıları ise ince uzun yüzlüdür. Başlarında sipersiz takke türü başlıklar bulunur. Beli geniş bir kemer sarmıştır, kemerin üzerine bir hançer asılıdır. Belden aşağıda kısa bir çıkıntı halindeki erkeklik organını koruyan bir suspansuvar düzeni yer alır. Böylelikle erkek ve çıplak oldukları açıkça ifade edilmiştir(Sevin an Özfırat 2002;501)

Taşların yüzeyi özenli betimlenmiş irili ufaklı figürlerle doldurulmuştur. Silahlar ve insanların yanı sıra, leopar, geyik ve yılan gibi yabani hayvanlar ile beraber çadırlar da betimlenmiştir. Kubbemsi bir çatı konstrüksiyonuna sahip olan bu tür çadırlar, Asya bozkırlarının kubbeli yurt tipi çadırlarını anımsatır (Sevin, 2005:36). Böylelikle, savaşçıların göçebe bir yaşam biçimine sahip oldukları anlatılmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Erkek figürlerinin en dikkat çekici özelliği, her iki elle sıkı sıkıya tutulan içki tulumudur. Bu kap simgesel açıdan oldukça önemlidir. Çünkü güçlülüğü anlatan figürlerinden daha da ön plana alınmıştır. Bunlara benzer özellikleri bulunduran savaşçı figürlerinin en erken örnekleri Kuzey Karadeniz bozkırlarındaki MÖ 7. yüzyıl İskit dikilitaşlarında karşımıza çıkar. Biraz daha geç olarak Asya bozkırında, özellikle Altay Bölgesi'nde, balbal ya da baba denen anıtlar üzerinde karşılaşılan bu adet, MS 11-12. yüzyıllara dek Orta Kazakistan'dan Moğolistan'a değin yayılan alanda yoğun bir kullanım bulmuştur(Sevin 1999;71-86). Taşlardan ikisi cinsiyet açısından farklı oldukları için diğerlerinden ayrılır. Aslında cinsiyetleri belirtilmemiş ve ellerinde herhangi bir şey tutmamışlardır muhtemel olasılıkla kadın oldukları düşünülmektedir(Sevin 2001; 41).

Hakkâri dikilitaşlarının belirli bir program çerçevesinde ve yerli ustalarca yapıldığı düşünülür. Temel olarak anlatılmak istenen, genç ve dinamik kişilerin güç ve başarılarıdır. Çadırlarda yaşayan ve avdan hoşlanan bu kişiler birer tanrı ya da

tanrıçadan çok yaşamış krallar ya da beyler ile kimi güçlü kadınlar olmalı. Bu türde taşlar Yakındoğu'ya büyük çapta yabancıdır. Buna karşılık İspanya'dan Avrasya bozkırlarına ve Moğolistan'a değin yayılan geniş bir coğrafyada yüzlerce benzerleri bulunabilir (Sevin 2001;46). Tarihleme oldukça önemli bir sorundur. Üzerinde herhangi bir yazı bulunmayan taşlarda bulunan silahlar bu konuda çıkış noktasıdır. Yakındoğu'da bu türde silahlar, MÖ 1500 ile 1000 yılları arasında kullanılmış (Sevin, Özfırat et al. 2001;355-368). Bundan dolayı Hakkâri taşlarının da bu yıllar arasına ait olduğu söylenmektedir(Sevin, Özfırat et al. 2001;355-368).

Dikilitaşların buraya hangi amaçla dikildikleri henüz kesinlikle belirlenememiş olmasına rağmen Avrasyalı bozkır göçebeleri Türkiye'nin bu dağlık köşesine ilk kez 3000 yıl önce geldikleri sanılmaktadır(Sevin, 2005:36).

3.3. Hubuşkia

Asur yazıtlarında sıkça bahsedilen fakat Urartu kaynaklarında hiç değinilmeyen Hubuşkia'dan Asur yazıtlarında ilk değinmede Hubuşkia Ülkesi olarak anlatılırken daha sonraki yazıtlarda Nairi Ülkesi'nin başkenti olarak anlatılır(Parpola 1970: 166 - 167). Asur yazıtlarında uzun bir dönem boyunca(II. Tukulti-Ninurta döneminden Esarhaddon dönemine kadar) ismi geçmektedir.(Levine 1972-1975). Hubuşkia'nın konumu ve bulunduğu yer ile ilgili farklı lokalizasyonlar vardır. Hubuşkia ile ilgili çeşitli lokalizasyonlarda ağırlıkla, III. Şalmaneser'in Nairi Ülkesine düzenlediği seferler ile II. Sargon'un seferlerini anlattığı yazıtlarda geçen anlatımlar üzerinden yapılır. Araştırmacılar seferi farklı yorumladıkları için Hubuşkia'nın yerini net olarak saptanmamıştır.

Hubuşkia'nın yeri konusunda yapılan çalışmaların çoğunluğu Zağros Dağları'na çok yakın bir bölgede olduğunu kabul eder. Ama Zağrosların doğusunda mı yoksa batısında mı olduğu hakkında fikir birliği yoktur. Bazı araştırmacılar Botan Suyu'nun doğduğu Van Gölü'nün güneyinde yer alan dağlık alana konumlandırmışlardır. Salvini ve Levine, Yukarı Zap Vadisi'ne Hakkâri/Yüksekova civarlarına lokalize etmektedir (Levine 1977: 144; Salvini 2006: 34). Russell, Şalmaneser'in seferini konu aldığı çalışmasında Hubuşkia'yı Rewanduz Çayı'nın

güney doğusuna lokalize etmiştir (Russell 1984: 197). Aynı görüşe katılanlar da olmuştur(Reade, 1994:185-188). Parpola ise Hubuşkia'yı Rewanduz'un doğusuna Zağros Dağları geçitlerinin olduğu bölgeye lokalize etmiştir. Zağros Dağları'nın doğusuna da geçiren Parpola, Khaneh'e kadar Hubuşkia olarak tanımlanmıştır (Parpola 1970; Parpola 2001).

Hubuşkia'nın sadece lokalizasyonu ile ilgili yapılan araştırmalarda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Her iki araştırma da aynı dönemlerde ve en son yapılanlardır. Lanfranchi, Hubuşkia'yı Kuzeybatı İran'da Aşağı Zap Nehri'nin kaynağına doğru Sardasht ile Khaneh arasında yerleştirmiştir (Lanfranchi 1995: 127 vd.). Lanfrenchi, daha önce yapılan önerileri ile Şalmaneser ve Sargon döneminde ait yazıtlarda Hubuşkia'nın konumuna ipucu verebilecek ifadelerden yola çıkarak oluşturduğu makalesinde Hubuşkia'nın Urmiye Gölü ile organik bir bağlantısının bulunması gerektiğini ve Zağros Dağları'nın doğusunda yer alması gerektiğini belirtmektedir(Lanfranchi 1995: 127 vd.).

Lanfrenchi'nin araştırmasına da değinerek yapılan son araştırmada Hubuşkia'yı Hakkari'ye lokalize eden Medvedskaya bu sonuca ulaşırken yazıtlara, sefer yollarını ele alarak ulaşmıştır. (Medvedskaya 1997: 197 vd.). Özellikle daha önce yazmış olduğu Sargon'un sefer rotası ile ilgili makalesine atıfta bulunarak yaptığı değerlendirmede Hubuşkia ile ilgili araştırmalara özellikle de Lanfrenchi'nin araştırmasının sonuçlarını değerlendirmiştir.

Asur yazıtlarında II. Sargon dönemine kadar Nairi'de bulunan ve Asur'un ülke olarak tanımladığı toplumlarla beraber sayılan Hubuşkia II. Sargon döneminden sonra Nairi Ülkesi'nin şehri veya başşehri olarak geçmektedir (Parpola 1970). Urartu yazıtlarında Hubuşkia'dan bahsetmemesine rağmen aralarındaki ilişkileri Asur yazıtlarından anlamaktayız. Casus mektuplarında Hubuşkia kralının Urartu kralının yanına gittiği belirtilir.

Sargon'un 8. seferinde, Sargon, Hubuşkia'da tribut ve hediyeler aldığını belirtmekte ve Hubuşkia'dan dönüşte Muşaşir'e geçtiğini ifade etmektedir(Starr, 1990:23). Muşaşir'e giderken Yukarı Zap'ı geçtiğini belirtmesi Hubuşkia'nın Hakkâri civarlarında olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Fakat İskit ve Kimmer

saldırıları ile ilgili kehanet sorusuna verilen cevapta ise, İskit ve Kimmerlerin Hubuşkia geçitlerini geçerek Asur'a saldıracağı belirtilmektedir (Starr, 1990:23) Bu ifadeler de Lanfrenchi'nin araştırmasının sonucunu kuvvetlendiren bir veridir. İskit ve Kimmerlerin Zağrosları aşarak Asur'a saldırdıkları bilinmektedir.

Asur yazıtlarında ilk geçtiği dönemin II. Tukulti-Ninurta döneminde olduğundan bahsettiğimiz Hubuşkia, Asur Krallığı'nın baskılarına ve seferlerine yoğun bir biçimde maruz kalmıştır. Hubuşki'ya ile ilgili yazıtlarda buranın Gilzanu, Şubria ve Muşaşir ile anılması, sayılan ülkelerin birbirleri ile yakın olduklarını düşündürmektedir. Sürekli olarak Asur seferlerine maruz kalması ve Urartu ile de ilişkilerinin olması Hubuşkia'nın Asur ve Urartu Krallığı arasında tampon bölge konumunda olduğunu göstermektedir(Parpola, 1970:166-167)

Hubuşkia Hakkâri Bölgesi'nde olsun ya da olmasın Hakkâri Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na ait hiçbir buluntunun henüz olmaması da, bilim insanlarına Urartu Krallığı'nın Van Gölü'nün güneyinde yer alan dağlık bölümde egemenlik kurmadığını düşündürmüştür(Salvini, 2006:34). Urartu Krallığı'nın dağlık bölgede egemenliğini kurmaması ekonomik olarak krallığa bir girdisinin olmaması ile açıklanabilir. Urartu ekonomisinin tarıma ve hayvancılığa dayalı olması ve bu bölgenin tarıma uygun olmaması, Urartu Krallığı'nın bu bölgeden bir beklentisinin olmadığını göstermektedir(Salvini, 2006:34).

4. HAKKÂRİ'DE URARTU İZLERİ

Hakkâri'nin coğrafi konumu itibarı ile Urartu izlerinin olması kaçınılmazdır. Hakkâri bölgesinde özellikle, merkeze bağlı Çeinkaya köyünde bulunan kaya mezarı, Dara höyüğü Urartu izlerinin en belirgin görüldüğü yerlerdir. Bunun yanı sıra Van-Hakkâri il sınırında bulunan Başkale'ye bağlı Yamaç köyünde bulunan Kunin kaya mezarları da Hakkâri'yi bir coğrafi bölge olarak düşündüğümüzde yine bölge içerisinde kalan önemli bir Urartu merkezidir.

4.1. Kaya Mezarları

Doğu Anadolu ve çevresinde Urartu Krallığı'nın egemen olduğu bölgelerde çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Kaya mezarlarının tarihlendirmesini yaparken zaman zaman zorluklar yaşanmaktadır. Urartu coğrafyasında yer alan kaya mezarları ise Başkent Tuşba'da yer alan Kurucular, Neft Kuyu, Argişti, Doğu Odaları olarak adlandırılan Kral mezarlarına işçilik, mimari plan bakımından benzemeleri sayesinde tarihlendirilmesi yapılmaktadır.

Kaya Mezarlarını araştıran araştırmacılar arasında bulunan Köroğlu, tek odalılar ile çok odalı kaya mezarları arasında ayrıma giderek, tek odalı kaya mezarlarının Urartu sonrası Akhamenid, Helenistik ve Roma dönemlerine tarihlendirilmesinin doğru olduğunu belirtmektedir (Köroğlu 2007; Köroğlu 2008). Çok odalı kaya mezarlarının da Urartu döneminde tarihlendirilmesinin belirli kıstaslar çerçevesinde yapılabileceğinden bahsetmektedir. Çok odalı Kaya Mezarlarının kıstasları arasında, mezarlar genellikle bir ana salon veya oda ve bu odaya bağlı yan salon ve odalardan oluşmaktadır. Mezarlar, sitadele yakın bir noktada, kent surlarının içinde yer alırlar. Aşağı kentten ulaşılmaları genellikle güçtür. Bu konumları, içinde zengin ölü armağanları bulunan mezar odasının güvenliğini sağlamayı kolaylaştırmaktadır. Önlerinde genellikle bir platform yer alır ve bu platforma birçok örnekte kayaya oyulmuş basamaklar veya patikayla ulaşılır. Bazılarında kaya yüzeyi düzeltilerek/işlenerek daha anıtsal bir cephe meydana getirilmiştir. Mezar kapılarında çoğunlukla mil yatakları ve kilit aksamlarına ait oldukları düşünülen oyuklar, silmeler bulunur. Çoklu gömü anlayışına uygun, birden

fazla kullanıma olanak tanıyan giriş, kapı sistemi düzenlenmiştir(Konyar, 2011:204-229).

Başkent Tuşba dışında yer alan kaya mezarlarının, Urartu Krallığı'na bağlı eyalet ve yerel yöneticilerinin mezarları olduğu genel kanı olarak kabul edilmektedir(Köroğlu, 2008:21-38). Stil açısından tarihlendirilmesi yapılabilen kaya mezarları açısından Hakkâri bölgesinde iki yerleşimde üç kaya mezarı Urartu dönemine tarihlendirilebilir durumdadır.

4.1.1. Çetintaş Kaya Mezarı (Hergöl)

Hakkâri kent merkezinin yaklaşık 55 km batısında yer alan Akkuş Köyü'nün, Çetintaş Mezrasında bulunmaktadır. Mesafe çok uzak olmamasına rağmen yol koşullarından dolayı yaklaşık iki buçuk saatlik bir araba yolculuğunun ardından mezraya varılır. Tepeye kurulan mezranın doğu yamacında bulunan tarlaların içinde toprak yola 40 m mesafedeki büyük taş öbeğinin arasında giriş kapısı doğuya bakan Çetintaş kaya mezarı göze çarpar. Bugüne kadar bilimsel çevrelerce herhangi bir çalışmanın yapılmadığı Çetintaş kaya mezarı ne yazık ki tahrip edilmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çetintaş Kaya Mezarı toplamda üç odadan, Giriş odası, salon ve iki odadan oluşmaktadır. Giriş kapısından içeri girilince yan yana iki oda karşımıza çıkmaktadır. Tamamen yerinden sökülmüş ve kırılmış kapının küçük bir parçası girişin yaklaşık 5m dışında görülmektedir. 170 cm boy 71 cm eni olan kapıda Urartu Krali kaya mezarlarında olduğu gibi bir mil yatağı, kilit aksamı ya da günümüzün menteşe sistemine benzer bir sistemin mevcudiyeti belirgin bir şekilde görülmektedir. Mil yatağının sağında, mil yatağıyla oyuk bulunmaktadır. Benzerlerinin aksine kilit aksamı simetrik değil, yassı bir biçimdedir(Köroğlu, 2011:10-49). Örneğin Varto/Kayalıdere Mezarının kilit aksamı simetrik bir yapıya sahipken Çetintaş Kaya Mezarı kilit aksamı oval ve yasıdır. Kapı 8 m çapında bir salona açılmakta ve tavan, Van/Kurucular ve Neft Kuyu Mezarlarında olduğu gibi beşik tonoz biçiminde oyulmuştur(Köroğlu, 2008:21-38) Kaya Mezarının defineciler tarafından tahribata uğraması nedeni ile giriş salonunun yüksekliği tam olarak ölçülememiş, tahmini yüksekliğin 2-2.50 m olduğu düşünülmüştür. Salona açılan dış kapının hemen karşısında, solunda 1 olmak üzere, salondan 2 ayrı odaya kapı

açılmaktadır. Tam karşıdaki odanın büyük bir kısmı toprakla dolu, takip edilebildiği kadarıyla tavanın yarım kubbe şeklinde olduğu ve oldukça düzgün bir işçilikle yapıldığı görülmektedir. Aynı oda da toprağın örtmediği kısımlarda bir nişin üst kenarı görülmektedir. Sol taraftaki odaya, genişliği 40 cm olan boyunu ise zeminde bulunan topraktan dolayı ölçemediğimiz kapıdan girilmektedir. Tavan kubbemsi ve diğer odadan daha özensiz bir işçilikle yapılmıştır(Resim: 12).

Mimarisi ile Urartu Kaya mezarlarına benzeyen Çetintaş Kaya mezarına kesin olarak Urartu mezarı diyememizin sebebi, bazı araştırmacıların, Tuşba dışında yer alan çok odalı kaya mezarlarının olasılıkla Urartu'ya öykünen yerel yöneticilere veya prenslere ait olduğu görüşüdür(Köroğlu, 2008:21-38). Fakat salon ve iki odadan oluşması Urartu döneminde yapıldığının önemli bir göstergesidir. Defineciler tarafından ağır bir tahribata uğrayan mezarda mezar buluntuları bulunamamıştır. Bu sorun tüm kaya mezarlarında görülmektedir. Bölgede bu tür kaya mezar mimarisinin yapılmış olması önemli bir gücün buralarda hâkim olduğunu anlamamıza olanak vermektedir. Bölgede yüzey araştırması ve kazı yapılması durumunda çok daha önemli ve belirleyici bulguların bulunacağı aşikârdır. Van Kalesinde bulunan Urartu mezarları ile karşılaştırdığımızda oldukça mütevazı bir işçilikle oyulan Çetintaş Kaya Mezarı Doğu Anadolu'nun diğer coğrafyalarında ortaya çıkarılan kaya mezarlar ile belirli benzerlikler taşımaktadır. Zira mezar odalarının kronolojileri ile ilgili stil kritiği dışında herhangi bir kaynak bulunmamaktadır(Konyar, 2011:204-229).

Urartu coğrafyasında bugüne kadar 50 den fazla kaya mezarı saptanmış, bunların büyük bir bölümü araştırmacılar tarafından Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Çavuşoğlu 2006:58). Son yıllarda ortaya çıkan kaya mezarları, bunların tarihlemesi ile ilgili yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmıştır(Köroğlu, 2008:21-38). Çetintaş Kaya Mezarı da bu yeni kronolojik düzenleme içerisinde belirleyici bir rol oynayacaktır(Resim: 13-14-15-16-17-18).

4.1.2. Kunin Kaya Mezarları

Anıtsal bir görünüme sahip olan Kunin kalesinde yer alan Krali kaya mezarları mimarileri açısından oldukça önemlidir(Resim: 19).

4.1.2.1. Kunin Kaya Mezarı-1

Kunin-1 Kaya Mezarı vadiye hâkim alanda bulunan ve ihtişamıyla hemen dikkat çeken Kunin Kale'sinin doğu tarafında yer alır. Kaya Mezarına sadece Kaleden ulaşılabilmesi kaya mezarların Urartu döneminde yapıldığını anlamamıza yaramaktadır. Uçları yassı olan 9 merdivenden inilerek, daha altta olan mezara ulaşılmaktadır(Resim: 20).

Kaya mezarı giriş salonu ve mezar odasından oluşur. Giriş kapısı 100 cm genişliğinde, 120 cm uzunluğundadır. Kapı pervazında keskin çizgilerle betimlenmiş dikdörtgen kilit aksamı ve mil yatağı bulunur. Kapının dibinde yer alan 30 cm'lik bir merdivenle giriş odasına girilir. Giriş odası, 2.90 m genişliğinde, 4.00 m uzunluğundadır. Tavanı düz olan salonda kapının sağ tarafında uçuruma bakan bir pencere bulunur. Giriş kapısının solunda Pencerenin tam karşısında mezar odası girişi bulunmaktadır. Mezar odasına 100 cm uzunluğunda, 71 cm genişliğinde bir kapıdan girilir, oda 3x3=9 m2'dir. Sağda ve solda 86 cm uzun, 24 cm geniş ve 60 cm derinliğinde ikişer niş bulunur. Sol tarafta mezar yatağına yakın nişte ölçüleri 14-18 cm çapında değişen, derinlikleri 2 cm i geçmeyen 3 adet yuvarlak oyuk bulunur. Kapının tam karşısında 170 cm genişliğinde 101 cm uzunluğunda ve 60 cm derinliğinde mezarın konulduğunu tahmin ettiğimiz alan bulunur(Resim: 21-22). Mezar yatağının zeminden yüksekliği 30 cm iken nişlerin zeminden yükseklikleri ortalama 30 cm dir.

Karasu yakınlarında bulunan bu mezar odası, stil olarak Van Kalesi Krali Kaya mezarlarına oldukça benzerlik göstermektedir(Konyar, 2011: 204-229). Gerek mezarın konumu gerekse ana kayanın doğu tarafında gördüğümüz duvar görünümlü belli bir düzeni olan taşlar, bölgenin önemli bir Urartu kentini barındırabileceğini düşündürüyor. Doğu Anadolu'da ölçüler, konumları, mimarileri itibarı ile farlı mezar tipleri ortaya çıkmıştır(Tarhan, 1994:22-57). Referans olarak aldığımız Van Kalesi'nde yer alan kaya mezarlarının belirleyici özelliklerine baktığımızda, Mezarların sitadale yakın bir noktada ve aşağı şehirden ulaşılması güç, kayaya

oyulmuş merdiven basamakları ile ulaşılabilen noktalarda olduğunu görürüz(Köroğlu, 2007:445-456).

4.1.2.2. Kunin Kaya Mezarı-2

Kunin Kaya Mezarı-1'in yaklaşık 20m üst kısmında bulunan mezara merdivenle giriş mümkün değildir. Kapının bulunduğu alana dağcılık ekipmanları ve ip vasıtası ile inilebilmektedir. Kaya Mezarı giriş artı üç odalıdır. Mezar odasına girişte kayalığın aşınması sonucu kaybolmaya yüz tutmuş 140 cm platform bulunmaktadır(Resim: 23-24). Kapı üzerinde haç ve çeşitli şekiller ye almaktadır. 150 cm yüksekliğinde, 80 cm uzunluğunda 50 cm genişliğinde bir kapıdan girilmektedir. Salon 3.70 x 2.50 m ölçülerindedir. Kapı girişinin karşısında iki oda ve solunda ise bir oda bulunmaktadır. Bütün odaların tavan ve tabanları düzgünce oluşturulmuş ve iyi bir işçiliğe sahiptir(Resim: 25-26-27-28). Girişin hemen karşısında bulunan Oda-1 en geniş odadır. Kapı girişi 60 cm dir. Ortasında hafif bir ölü çukur bulunmaktadır. 2.55 x 3.15 m ölçülerinde yükseklik ise 2 m ölçülerindedir. Oda-2'nin de kapı girişi 60 cm olup, 2.40x2.15 cm ölçülerindedir. Oda-3 2.64x2.00 cm ölçülerindedir. Düzgün bir işçilikle oyulan mezar odalarında, batı duvarında bulunan oda-3 mezar odasında mezar sekisi kapının karşısına konumlandırılmıştır. Kaya mezarları düzgün işçilikleri, sadece kaleden ulaşılabilir olması, çok odalı mimariye sahip olması, nişlerin ve mezar sekisinin bulunması gibi Urartu kaya mezarı mimari unsurlarını barındırması(Köroğlu 2011:10-49; Konyar, 2008) nedeni ile Urartu Krallığı'na bağlı bir yerel yöneticinin veya vali tarafında merkezin izni ile inşa ettiği rahatlıkla söylenebilir.

4.2. Kaleler Ve Höyükler

Yüzey üstü buluntuları ve stratejik konumları itibarı ile Urartu ve Asur krallıklarının ortasında tampon bir bölgede yer almaları önemlerini daha da artırmaktadır.

4.2.1. Kunin Kalesi

Hakkâri kent merkezine 60 km mesafedeki Hakkâri-Van il sınırını belirleyen Karasu çayının Hakkâri tarafında kalan kısmında yer alır. Van'a doğru giderken Karasu köprüsüne 200 m mesafede ana yolun sol tarafındaki toprak yoldan 3 km mesafe kat edilerek ulaşılan Başkale'ye bağlı Yamaç Köyü'nden kale ve kaya mezarlarına ulaşılabilir. Kayalık kalenin doğu tarafındaki eteklerinde doğu batı 20 m., güney kuzey uzantılı 35 m. bastiyon olarak tanımlayabileceğimiz bir sur duvarının yer yer 2 sırası izlenilebilmektedir. Bu mekânın içinde kalenin bulunduğu kayalığa dayanan batı duvarında nişler görülmektedir. Zeminde çok sayıda Demir Çağı seramiğinin bulunduğu yapının işlevinin kaleye girişi sağlayan ve askeri amaçlı olarak kullanılan bir yapı olduğunu düşündürmektedir(Resim: 29).

Kunin Kalesi belirli alanlarda Urartu kalelerinden ayrılmaktadır. Urartu kalelerinde tüm organizasyon kayalık tepenin üstünde iken Kunin'de kayalığın hem doğu hem de batı eteklerinde yapılaşma görülmektedir(Sevin, 2015:20-25) Bunda kayalığın yerleşimin belirli birimlerini alamayacak topografyasından kaynaklandığı açıktır. Yapılaşmaya çok izin vermeyen kayalıkla beraber eteklerinde de kalenin birimleri inşa edilmiştir. Dik uçurumun bulunduğu doğu tarafından kaleye çıkışın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Kaleye ve mezarlara çıkış batı tarafından yapılmaktadır. Batı tarafında çok sayıda duvar izleri görülmektedir. Doğuda görülen yapılaşmanın bir benzeri de batı tarafında yapılmıştır. Batı tarafında eğimin az olması nedeni ile burada bulunan yapılaşma daha geniş bir alanda olmuştur. Batı doğu uzantılı 30 m. izlenebilen temel seviyesindeki yapı duvar kalıntıları yapılaşmanın burada olduğunun kanıtlarındandır(Sevin, 2015:20-25).

Kunin Kalesi 70x17 m. ölçeklerinde küçük bir kaledir. Kuzey batıda belirli bir eğimle gelen girişten kaleye çıkılmaktadır. Kalenin doğusunda üç dört sıra sur temel yatakları izlenebilmektedir. Çok sayıda temel yatağı arazinin imkân verdiği yerlere kadar devam etmektedir. Kalenin doğusunda bulunan vadiye hâkim olması ve saldırıların buradan gelebilecek olması nedeni ile bu bölge surlarla tahkim edilmiştir.

Yüzeyde çok sayıda çanak çömlek parçaları görülmektedir. Bu çanak çömlekleri sayesinde kalenin orta demir çağı boyunca iskân edildiği anlaşılmaktadır. Kırmızı astarlı bianili keramiği, açık kahverengi astarlı Urartu dönemini sembolize eden keramiklerin varlığı bölgedeki Urartu hâkimiyetinin önemli bir kanıtıdır.

Kunin Kalesi'nin bulunduğu Başkale ve Hakkâri çevresi Urartu'nun Urmiye havzasına geçiş yolu üzerinde olması ve kalenin küçük ölçekli olması nedeni ile bir eyalet merkezi olup olamayacağı kuşkuları bulunmaktadır(Sevin, 2015:20-25). Söz konusu kaleyi ziyaret eden Sevin, buranın küçük ölçekli bir yerleşim olması nedeni ile karakol olabileceğini belirtmektedir(Sevin, 2015:20-25). Fakat Tuşpa'da bulunan Krali mezarlar dışında Urartu yerleşimlerinde bulunan kaya mezarlarının eyalet merkezlerini tanımladığı da düşünülmektedir (Köroğlu 2007; Köroğlu 2008; Köroğlu 2011). Bu bağlamda bakıldığında Kunin Kalesi'nin küçük ölçekli bir eyalet merkezi olma olasılığı bulunmaktadır. Hakkâri bölgesinin soyut yapısı ve coğrafyası nedeniyle bu tür bir mimariye sahip yerleşimlerin bulunması kaçınılmazdır(Resim: 30-31-32-33).

4.2.2. Bay Kalesi

Bay Kalesi Hakkâri merkezinin güneyinde yer alan sivri kayalık bir tepeye kurulmuştur. Şehrin güney tarafında, merkeze 7-8 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kale denizden 2.025 m yükseklikte, sarp ve dik kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kaleye hem kuzey taraftan hem de güney taraftan tırmanarak çıkmak mümkündür. Günümüzde kuzey tarafına yarıya kadar araba için yol açılmış olup, bundan sonrası tırmanma yoludur. Bu kesimde kayalıklara basamaklar açılarak merdivenler oluşturulmuştur. Kalede mimari doku büyük ölçüde tahrip edilmiş olmasından dolayı değerlendirme yapmak güçleşmektedir. Yüzey buluntuları sınırlı sayıdadır. Kalenin en üst kesimde doğu batı doğrultusunda moloz taşlar ve horasan harcıyla tutturulmuş duvar izlerine rastlanılmıştır. Etrafa dağılmış seramik parçalarından demir çağından itibaren Orta çağ sonuna kadar burada yerleşimin olduğu izlenebilmektedir. Tuğla ve seramikler dışında, üzerinde haç ve süslemeler olan bir taş parçası ile kaya üzerinde kazınmış ters lale şek1indeki motifler kalenin diğer kalıntılarım teşkil etmektedir(Resim: 34).

Kayalık tepede kaya işçiliği yok denecek kadar azdır. Kayalıklarda sur temel atakları izlenilmektedir. Demir çağı çanak çömleğinin az da olsa izlenilmesi ile beraber araştırmalarımız sırasında tanrı figürinlerine rastlanılmıştır.

Kaya kabartması olarak da tanımlanabilecek olan bu figürün Urartu Coğrafyasında benzerleri ile karşılaşılmaktadır. Adilcevaz-Kef Sitadeli'nden gelen Fırtına tanrısı kabartmasını rölyef geleneği için ünik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Seidl 1974: 115 vd.). Karmir Blur'da şarabın depolandığı odalardan birinde (26 no'lu oda) kil bir kademe üzerinde duran, kilden yapılmış tanrısal figürinler ele geçmiştir. Bu figürinlerin bazısı mızrak veya dal benzeri bir şey tutar vaziyette bir eli öne doğru uzatılmış sakallı erkekler formunda, diğerleri ise baş ve sırtları balık derisiyle kaplanmış durumda bulunmuştur. Renklendirilmiş olan bu figürinlerin arkalarında açık mavi boya hala görülebilmektedir. Bunların üçü tam diğer ikisinin alt kısımları kırıktır (Barnett 1959: 4). Başka bir depo odasında (28 no'lu oda) ise akrep adam/akrep tanrı formunda kil bir figürin bulunmuştur (Barnett 1959: 6). Piotrovsky'nin balık tanrıları olarak tanımladığı tanrısal figürinlerin benzerleri Kef Sitadeli'nde de bulunmuştur. Bu figürinlerin depo odalarını kötü ruhlardan korumaya yönelik tasarlandıkları belirtilmektedir (Piotrovskii 1969: 179).

4.2.3. Dara Höyük

Dara Höyük, Yüksekova Şemdinli karayolunda Yüksekova kent merkezine 7 km uzaklıktadır. Höyük hala tabaklanmasını sürdürmektedir. Üzerinde Dara köyünün bulunması nedeni ile belirli yerlerde araştırma yapılabilmektedir. Gözlemlerimize göre Dara höyükte orta demir çağ yerleşimi ve orta çağ yerleşimi olmak üzere iki tabaka mevcuttur. Yüksekova'nın alüvyonel dolgu ile dolmasından dolayı höyüğün yüksekliği belirli yerlerde 2 m kadardır. Dara Höyük takribi 500 m çapında bir alanı kapsamaktadır. Karayolunun bulunduğu yerden bakılınca höyük görüntüsü vermemektedir.

Dara Höyükteki tabakalaşmaya baktığımızda yukarıda da değinildiği gibi iki tabaka izlenilebilmektedir. Orta çağ tabakası yoğun bir yerleşim görmüş ve çeşitli çanak çömlek buluntuları ile temsil edilmektedir. Sırlı keramikler, koyu ve açık

kahve renkli keramikler yoğun olarak höyükte tespit edilmektedir. Konumuzu oluşturan orta demir çağ dönemi ise turuncu, kırmızı renkli keramikler ve yivli keramikler ile takip edilmektedir. Urartu döneminin saray keramiği olarak adlandırılan kırmızı astarlı keramik tespit edilmemesine rağmen orta demir çağına tarihlenen keramiklerin olması Urartu Krallığı ile belirli iletişimin varlığına kanıt olmaktadır.

Dara Höyük, sivil yerleşim olması ve ovanın tarımsal gücünün sınırlarını öğrenmemiz açısından önem arz etmektedir. Urartu coğrafyasında yüksek kayalıklı tepelere yapılan kaleler ve bu kalelerin aşağı şehirleri dışında çok sayıda tanımlanabilir yerleşim bulunmamaktadır. Özellikle ovaların yükseltilerinde yer alan kalelerin depolarına gelen tarımsal ürünün ekilmesinde, toplanmasında başrol oynayan köy yerleşimleri ile ilgili bilgilerimiz sınırlı sayıdadır. Dara Höyük Yüksekova'nın Urartu zamanındaki tarımsal rolünü için önemli bir ipucu sunmaktadır. Günümüzde tarım faaliyetlerinin yeterli derecede olmadığı Yüksekova zengin dere yataklarının bulunduğu bir alandır. Bu alanda Urartu döneminde tarımın yapılmadığı düşünülemez. En önemli ekonomik faaliyetin tarım olduğu devlet organizasyonunu kuran Urartular, Yüksekova'da Dara Höyük dışında da yerleşimleri kontrol altına almış olmalılar. Fakat günümüzde yoğun alüvyonel dolgu ile dolan ovada Dara Höyük dışındaki yerleşimleri tespit etmek oldukça güçtür(Resim: 35-36-37).

4.3. Kaya İşaretleri

Urartu coğrafyasında belirli merkezlerin eteklerinde bulunan ve 'anıtsal kaya işaretleri, kaya kalıplar' olarak literatüre giren belirli şekillerle sahip buluntu grubu Hakkâri ve çevresinde de görülmektedir. Van Gölü Havzası, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzeybatı İran'da çeşitli merkezlerde görülmektedir.

Ana kayaya oyularak bir arada ve alanda toplanan işaretler içerisinde en çok karşımıza çıkanlar "daire", "V", "U" ve "orak" biçimindekilerdir. Bunlar dışında çeşitli geometrik şekillerde işaretler mevcuttur. Genellikle 10–15 cm genişliğinde ve 4–10 cm derinliğinde, kayaya oyulmuş kanallarla oluşturulmuş işaretler biçim olarak

birbirini tekrarlayan, standart özelliklere sahiptir. Kaya şekillerinin çapları genellikle 90-110 cm, genişlikleri 10-15 cm. Derinlikleri ise 4-10 cm arasındadır (Konyar 2006: 113; Konyar 2008: 311; Konyar 2014: 240).

Kaya işaretlerinin işlevleri ile ilgili ortaya atılan teoriler arasında en önemlisi atlı araba yapımında kullanıldıklarına dair olan Konyar tarafında ortaya atılan görüştür(Konyar, 2006:113) Konyar, bu işaretleri kaya kalıbı olarak tanımlamış ve bu kalıpların araba yapımında kullanıldığını belirtmiştir(Konyar, 2008:311) Tekerlek, boyunduruk ve diğer araba aksanlarının yapımında kullanıldığı düşünülmektedir (Konyar, 2014: 240).

Urartu coğrafyasında Van Kalesi, Çavuştepe, Anzaf kalesi, Edremit, Panz, Deliçay, Çelebibağı, Atabindi, Pekeriç, Harput, Bastam gibi geniş bir alana yayılan işaretlerin benzerleri Hakkâri merkeze 36 km uzaklıkta yer alan kaya işaretleri köylüler tarafından bulunmuştur. Köylüler tarafından ortaya çıkarılan işaretler, genel hatları ile kaya kalıbı olarak kullanıldıkları düşünülmektedir(Konyar, 2006:113). Etrafında belirli bir yerleşimin bulunmaması ise yapılan araştırmaların yetersizliğindendir(Resim: 38-39-40-41).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Urartu Krallığı'nın egemen olduğu diğer bölgelere göre kısıtlı yerleşimin ve materyallerin ortaya çıkmasına rağmen Hakkâri ve çevresi Demir Çağ döneminde önemli güzargahların yakınlarındadır. Urartu'nun Urmiye bölgesine sefer yollarından biri, Van, Harami Gediği, Gürpınar Ovası, Hırsız Deresi Vadisi, Kırkgeçit (Kasrik), Şahmanis, Karadağ Geçidi, Barçelan Yaylası üzerinde geçmesi bölgenin önemini göstermektedir. Hakkâri Bölgesi Demir Çağ'ı öncesinde de yerleşimlere ve uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır.

Hakkâri'de Orta Demir Çağ öncesi en önemli buluntular Hakkâri Kent Merkezinde ortaya çıkmıştır. İnşaat kazısında ortaya çıkarılan iki adet mezar Hakkâri'nin Erken Demir Çağ'ı hakkında önemli veriler sunmuştur. M1 mezarı olarak adlandırılan oda mezar, Hakkâri Kalesi'nin kuzeybatı yamaçlarında ortaya çıkarılmış ve M2 mezarının 1.5 km güneyinde yer almaktadır. Kısmen taş örgü kısmen ise ana kayaya oyulmuş duvarlarla oluşturulmuştur. Uzunluğu 3.00 m, genişliği ise güney bölümde 1.20 m kuzey tarafta ise 0.70 m dir. Bu yönüyle mezar odası oldukça düzensiz bir plandadır ve güneye doğru daralarak uzanmaktadır. Mezar odasının güney ve güneydoğusu ana kaya ile oluşturulmuştur. M1 mezarında dağınık bir şekilde 50 gömü ve çok sayıda kemik parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bu gömülerin yanında küçük buluntu ve çanak çömlek de ele geçirilmiştir. Mezar buluntularının içinde en büyük grubu, sayıları yüzleri bulan çanak çömlekler oluşturur. Çoğunlukla monokrom olan kaplardan sonra, çok daha az sayıda olmak üzere, ikinci sırayı Van-Urmiye ve içinde Habur boyalılarının da yer aldığı Kuzey Mezopotamya ve Suriye parçaları alır. Madeni buluntular arasında kısa sap demirli, omurgalı iki tunç hançer namlusu, gümüş, altın ve tunç küpeler, saç halkaları, tunçtan süs iğneleri, tel sargı ve yassı tunç levha boncuklar bulunmaktadır. Akik ve koralinden küresel, silindirik ve fıçı biçimli boncuklar da vardır.

M2 mezarı 4.10x1.60 m boyutlarında olan mezar yöresel yassı taşlarla, harç kullanılmadan örülerek yapılmıştır. Bindirme tekniğinden dolayı mezar odasının dip kısmında 1.60 m. Olan genişliği kapak taşlarının bulunduğu üst seviyede 1 m.'nin

altına düşürülmüştür. Mezar odası içinde iki tabaka halinde saptanmış 15 adet gömü bulunmuştur. Mezar odası içinde iki tabaka halinde saptanmış 15 adet gömü bulunmuştur. İki tabakadan, karışık durumdaki çanak çömlekler oldukça fazladır. Pembe, kiremit ve kahverengindeki hamurlarına zaman zaman saman, zaman zaman da kaba kum katılmış ve kötü pişme nedeniyle kimi kez siyah alacalı, kimileri de açkılı olan çanak çömlekler homojen bir görünümdedirler.

Hakkâri Stelleri Doğu Anadolu'nun ünik eserlerinin başında gelmektedir. 13 adet oldukları tespit edilen stellerin dikildikleri yerde in-situ olarak bulundukları anlaşılmaktadır. Steller, zemin düzleştirilerek birbirine çamurla tutturulmuş kaba taşlardan oluşturulmuş 0.70 m yüksekliğindeki bir platform üzerinde toprak zemine, sırtları kayalığa gelecek şekilde yan yana ve kısmen de arka arkaya dizilmişlerdir. Bir tanesi dışında stel yuvasına girecek bir çıkıntılarının olmaması nedeniyle tüm steller bu platformun önüne konulmuştur. Kaleden yamaçlara dökülen dolgu toprağının baskısı sonucu toplu halde yana ve öne doğru eğilmişlerdir. Yörenin sert taşlarından oyularak yapılan steller 0.70 metreden 3.10 metreye kadar değişen boylardadır. Ön yüzleri düzgündür fakat arka yüzler ve kenarları özenli işçilik izleri taşımaz. Ön yüzde her zaman cepheden görünümlü insan yüzleri ve bedenleri gösterilmiştir. 13 stelden on birinde cinsel organları belirli aparatlarla gizlenmesi nedeniyle erkeklere ait olduğu düşünülmektedir. Diğer ikisi de kadınlara aittir. Taşların yüzeyi özenli betimlenmiş irili ufaklı figürlerle doldurulmuştur. Silahlar ve insanların yanı sıra, leopar, geyik ve yılan gibi yabani hayvanlar ile beraber çadırlar da betimlenmiştir. Hakkâri dikilitaşlarının belirli bir program çerçevesinde ve yerli ustalarca yapıldığı düşünülür. Dikilitaşların buraya hangi amaçla dikildikleri henüz kesin olarak belirlenebilmiş değildir.

Hakkâri ve çevresi ile Aşağı Zap Nehri'nin kaynaklarında, Zağros dağlarına yakın bir yerde olduğu düşünülen Hubuşkia da, Urartu ve Asur arasında tampon ülke konumundadır. Hubuşkia'dan, Asur yazıtları önceleri ülke olarak bahsetmesine rağmen daha sonraları Nairi Ülkesi'nin şehri olarak geçmektedir. Sargon 8. seferi sonrasında Hubuşkia'dan hediye ve tribut kabul etmiştir. Hubişkia'nın Hakkâri ve çevresine lokalize edilmesi incelediğimiz yerleşimlerin mimarisindeki farklılıkları açıklayabilmektedir. Urartu Krallığı'nın diğer bölgelerine göre farklı bir mimari

anlayışa sahip olan Hakkâri yerleşimlerinin kaya mezar mimarisi bakımından Urartu etkileri açık bir şekilde görülürken, yerleşim yeri oluşumunda farklılıklar göze çarpmaktadır. En önemli farklılıklar Kunin Kalesinde görülmekle beraber kayalık yükseltinin her iki eteğinin de kullanılmış olması ayrıştırıcı bir özelliktir. Bu mimari anlayışın coğrafyanın ortaya koyduğu bir aksesuar olarak ele alınması kaçınılmazdır. Hubuşkia ile anlatılabilecek bu değişimin yerel karakteri açıklamaktadır.

Doğu Anadolu ve çevresinde Urartu Krallığı'nın egemen olduğu bölgelerde çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Kaya mezarlarının tarihlendirmesini yaparken zaman zaman zorluklar yaşanmaktadır. Urartu coğrafyasında yer alan kaya mezarları ise Başkent Tuşpa'da yer alan Kurucular, Neft Kuyu, Argişti, Doğu Odaları olarak adlandırılan Kral mezarlarına işçilik, mimari plan bakımından benzemeleri sayesinde tarihlendirilmesi yapılmaktadır. Hakkâri kent merkezinin yaklaşık 55 km batısında ter alan Akkuş Köyü'nün, Çetintaş Mezrasında bulunmaktadır. Mesafe çok uzak olmamasına rağmen yol koşullarından dolayı yaklaşık iki buçuk saatlik bir araba yolculuğunun ardından mezraya varılır. Tepeye kurulan mezranın doğu yamacında bulunan tarlaların içinde toprak yola 40 m mesafedeki büyük taş öbeğinin arasında giriş kapısı doğuya bakan Çetintaş kaya mezarı göze çarpar. Çetintaş kaya mezarı ne yazık ki tahrip edilmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çetintaş Kaya Mezarı toplamda üç odadan, Giriş odası, salon ve iki odadan oluşmaktadır. Mimarisi ile Urartu Kaya mezarlarına benzeyen Çetintaş Kaya mezarının, Urartu kaya mezarları için oluşturulan kıstaslara uyması, sadece kaleden içeri girilebilmesi, belirli bir girişinin olması ve salon ve iki odadan oluşması Urartu döneminde yapıldığının önemli bir göstergesidir.

Kunin-1 Kaya Mezarı vadiye hâkim alanda bulunan ve ihtişamıyla hemen dikkat çeken kalenin doğu tarafında yer alır. Kaya Mezarına sadece kaleden ulaşılabilmesi kaya mezarının Urartu döneminde yapıldığını anlamamıza yaramaktadır. Uçları yassı olan 9 merdivenden inilerek, daha altta olan mezara ulaşılmaktadır. Karasu yakınlarında bulunan bu mezar odası, stil olarak Van Kalesi Krali Kaya mezarlarına oldukça benzerlik göstermektedir.

Kunin Kaya Mezarı-1'in yaklaşık 20m üst kısmında bulunan mezara merdivenle giriş mümkün değildir. Kaya Mezarı giriş ve üç odadan oluşmaktadır.

Kaya mezarları düzgün işçilikleri, sadece kaleden ulaşılabilir olması, çok odalı mimariye sahip olması, nişlerin ve mezar sekisinin bulunması gibi Urartu kaya mezarı mimari unsurlarını barındırması nedeni ile Urartu Krallığı'na bağlı bir yerel yönetici veya vali tarafından merkezin izni ile inşa edilmiş olabilir.

Hakkâri kent merkezine 60 km mesafedeki Hakkâri-Van il sınırını belirleyen Karasu çayının Hakkâri tarafında kalan kısmında yer alan Kunin Kalesi belirli alanlarda Urartu kalelerinden ayrılmaktadır. Urartu kalelerinde tüm organizasyon kayalık tepenin üstünde iken Kunin'de kayalığın hem doğu hem de batı eteklerinde yapılaşma görülmektedir. Bunda kayalığın yerleşimin belirli birimlerini alamayacak topografyasından kaynaklandığı açıktır. Yapılaşmaya çok izin vermeyen kayalıkla beraber eteklerinde de kalenin birimleri inşa edilmiştir. Kunin Kalesi'nin küçük ölçekli bir eyalet merkezi olma olasılığı bulunmaktadır. Hakkâri bölgesinin soyut yapısı ve coğrafyası nedeniyle bu tür bir mimariye sahip yerleşimlerin bulunması kaçınılmazdır.

Dara Höyük, Yüksekova Şemdinli karayolunda Yüksekova kent merkezine 7 km uzaklıktadır. Höyük hala tabaklanmasını sürdürmektedir. Üzerinde Dara köyünün bulunması nedeni ile belirli yerlerde araştırma yapılabilmektedir. Dara Höyük, sivil yerleşim olması ve ovanın tarımsal gücünün sınırlarını öğrenmemiz açısından önem arz etmektedir. Urartu coğrafyasında yüksek kayalıklı tepelere yapılan kaleler ve bu kalelerin aşağı şehirleri dışında çok sayıda tanımlanabilir yerleşim bulunmamaktadır. Özellikle ovaların yükseltilerinde yer alan kalelerin depolarına gelen tarımsal ürünün ekilmesinde, toplanmasında başrol oynayan köy yerleşimleri ile ilgili bilgilerimiz sınırlı sayıdadır. Dara Höyük Yüksekova'nın Urartu zamanındaki tarımsal rolünü için önemli bir ipucu sunmaktadır.

Bay Kalesi Hakkâri merkezinin güneyinde yer alan sivri kayalık bir tepeye kurulmuştur. Şehrin güney tarafında, merkeze 7-8 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kaledeki mimari dokunun büyük ölçüde tahrip edilmiş olmasından dolayı kale ile ilgili değerlendirme yapmak güçleşmektedir. Kayalık tepede kaya işçiliği yok denecek kadar azdır. Kayalıklarda sur temel atakları izlenilmektedir. Demir çağı çanak çömleğinin az da olsa yüzeyde bulunmuştur. Ayrıca araştırma sırasında tanrı

kabartmasına rastlanılmıştır. Kaya üzerinde yer alan kabartmada tanrı figürü, bir hayvanın üzerinde ayakta görülmektedir.

Urartu coğrafyasında belirli merkezlerin eteklerinde bulunan ve 'anıtsal kaya işaretleri, kaya kalıplar' olarak literatüre giren belirli şekillere sahip buluntu grubu Hakkâri ve çevresinde de olduğu gibi, Van Gölü Havzası, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzeybatı İran'da çeşitli merkezlerde görülmektedir. Hakkari merkeze 36 km uzaklıkta Köylüler tarafından ortaya çıkarılan işaretler, genel hatları ile kaya kalıbı olarak kullanıldıkları düşünülmektedir.

Hakkâri'de ortaya çıkarılan yerleşimler ve kaya mezarlar sayesinde Urartu egemenliğinin ve kültürünün bölgede yoğun bir şekilde varlığı anlaşılmaktadır. Hakkâri bölgesinin yerel güçlerin denetiminde olduğu varsayılsa da Urartu bu bölgeden belirli koşullar altında yararlanmaktaydı. Yol güzergâhlarının üstünde olması ve Hubuşki'nın olası lokalizasyonun bu bölge olması Urartu ve Asur Krallıkları arasında tampon bir bölge olmasını sağlamış olmalıdır. Bu sayede her iki güçlü Krallığın hem denetiminde hem de denetimsizliğinde hüküm sürdükleri bir alan olarak kalmıştır. Bu da mimari de farklı bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle Urartu Krallığının inşa ettiği kayalık tepelerin topografyasında değişiklik yapılarak alan kullanımın maksimum seviyeye geldiği yerleşimlerin aksine kayalık tepelerde düzleştirme yapılamamış ki bu önemli bir güç gerektirir, onun yerine kayalık tepenin her iki yamacı da kullanıma açılmıştır. Genellikle Urartu yerleşimlerinde aşağı yerleşimin olduğu alanlar olan etekler Hakkari bölgesindeki yerleşimlerde kayalıkla fonksiyonel olarak ilintili yapıların varlığına işaret etmektedir. Hakkâri Bölgesinde Urartu izlerinin varlığına sıkça rastlanılmıştır. Bu izlerin İran ve Van sınırlarına yakın bölgelerde ağırlıkta olduğunu belirtmek gerekir. Kunin Kaya Mezarları ve Çetintaş kaya mezarları, planları ve etrafta bulunan keramik parçalarıyla, Urartu eserleri oldukları gün yüzüne çıkmıştır. Urartu krali kaya mezarlarının varlığı Urartu Kralığı'nın bölgeyi önemsediği şeklinde yorumlanabilir. Hakkâri merkezdeki Bay Kalesi, Yüksekova'daki Dara Höyük Urartuların bölgedeki yerleşim alanının genişliğini bize gösterir.

.

KAYNAKLAR

Barnett, R. D. (1959). "*Further Russian Excavations in Armenia (1949-1953).*"Iraq 21: 1 - 19.

Belli, O. (2000). Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması.Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1922-1999). O. Belli. İstanbul İstanbul Üniversitesi**:** 409-414.

Benedict, W. C. (1960). "*Urartians and Hurrians.*" ***Journal of the American Oriental*** Society 80: 100-104.

Burney, C. and D. Lang, M. (1971).The peoples of the hills. London.

Çavuşoğlu, R. (2006). ***Zernaki Tepe Urartu Kaya Mezarları.*** Anadolu Arkeolojisine Katkılar. 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, İstanbul, Hitit Color.

Çilingiroğlu, A. (1984). ***Urartu ve Kuzey Suriye:*** Siyasal ve Kültürel İlişkiler. İzmir.

Çilingiroğlu, A. (1994). ***Urartu Tarihi.*** Bornova - İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.

In Turkish. A history of Urartu. Illustrated with ten photos, including two of the author's ongoing excavations at Ayanis.

Çilingiroğlu, A. (1997). Urartu:Mimarlığı ve Sanatı. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. İstanbul**:** 1845-1850.

Darkot, B. (1964). Hakari (Hakkari). ***İslam Ansiklopedisi.*** İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı. **V/I:** 97-99.

Diakonoff, I. M. (1957). Moscow, ***Academy of Sciences.***

Erinç, S. (1953) .***Doğu Anadolu Coğrafyası.*** İstanbul, İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Erzen, A. (1979). **Eastern Anatolia and Urartians**. İstanbul, Baha Matbaası.

Goetze, A. (1957). Kleinasien. 2nd ed. Handbuch der Orientalistic, 3 Abteilung, 1. Teil, 3. Band, 3. Abschnitt, 1. Unterabschnitt. Munich: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. .

Grayson, K. A. (1991). ***Assyrian Rulers of the Early First Millenium*** B.C. I (1114-859 B.C.): The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods Vol.2. Toronto, Buffalo, London, University of Toronto.

Hakkâri 2003 İl Yıllığı. (2004). T.C. Hakkari Valiliği, T.S.O.F. Plaka Matbaacılık A.S., Ankara, 2004.

İzbırak, R. (1946). "Cilo ve Nemrut Dağlariyle Hakkâri ve Van Gölü Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları." Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi **IV**(1): 109-112.

Konyar, E. (2006). "An Ethno-Archaeological Approach to the "Monumental Rock Signs" in Eastern Anatolia." Colloquium Anatolicum **V**: 113-126.

Konyar, E. (2008).Urartu coğrafyasında "Anıtsal kaya işaretleri": İşlevleri üzerine etno-arkeolojik bir yaklaşım. Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi.

Konyar, E. (2011). ***Urartuda Mezar Tipleri ve Gömü Âdetleri / Tomb Types and Burial Traditions in Urartu***. ***Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East.*** K. Köroğlu and E. Konyar. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları**:** 204-229.

Konyar, E. (2014). Urartu Kaya Kalıpları: Araba Tekerlekleri. Tarhan Armağanı M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler Essays in Honour of M. Taner Tarhan.O. Tekin, M. H. Sayar and E. Konyar. İstanbul, Ege Yayınları**:** 239-246.

Köroğlu, K. (2007). New Observations on the Origin of the Single-Roomed Rock-Cut Tombs of Eastern Anatolia. Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan. VITA. Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol.M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan and H. Peker. İstanbul, Ege Yayınları**:** 445-456.

Köroğlu, K. (2008). "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni." Arkeoloji ve Sanat **127**: 21-38.

Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The Kingdom and Tribes. Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East. K. Köroğlu and E. Konyar. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları**:** 10-49.

Lanfranchi, G. (1995). Assyrian Geography And Neo-Assyrian Letters The Location of Hubuskia Again. Neo-Assyrian Geography.M. Liverani. Roma, Università di Roma "*La Sapienza*"**:** 127-137.

Levine, L. D. (1972-1975). ***Hubuskia. Reallexikon der Assyriologie*** 4. **4:** 479.

Levine, L. D. (1977). Sargon's Eighth Campaign. Mountainsand Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia. L. D. Levine and T. C. Young. Malibu, Undena Publications.**:** 135-151.

Luckenbil, D. D. (1926-1927). ***Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II.*** ARAB I-II. Chicago.

Medvedskaya, I. (1997). Localization of Hubuskia. Assyria 1995 Proceeding of the Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project Helsinki, September 7-11, 1995. S. Parpóla and R. M. Whiting. Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project**:** 197-206.

Melikishvili, G. A. (1960). Urartskie klinoobraznye nadpisi. Moskva, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Özfırat, A. (2002). "2000 Yılı Hakkari Kazıları." Kazı Sonuçları Toplantısı.**23/2**: 297-306.

Özfırat, A. (2002). "Khabur Ware from Hakkari." Ancient Near Eastern Studies **39**: 141-151.

Özfırat, A. (2003). "***Van-Urmia painted pottery from Hakkari."*** Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan **34**: 209-228.

Parpola, S. (1970). Neo-Assyrian Toponyms. Neukirchen-Vluyn, Butzon & Bercker Kevelaer.

Parpola, S. (2001). The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period.Finland.

Piotrovskii, B. B. (1969). The Ancient Civilization of Urartu.London, Nagel Publishers.

Reade, J. (1994). Campaigning Around Musasir. Anatolian Iron Ages/Anadolu Demir Çağları.A.Çilingiroğlu and D. H. French. Van, The British Institute of Archaeology at Ankara. **3:** 185-188.

Roaf, M. (1996). Mezopotamya ve Eski Yakındoğu. İstanbul.

Russell, H. F. (1984). ″Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the Historical Geography of Eastern Anatolia according to the Assyrian Sources." Anatolian Studies **34**: 171 - 201.

Salvini, M. (1967). Nairi e Ur(u)atri: Contributo alla storia della formazione del regno di Urartu. Roma, Edizioni dell'Ateneo.

Salvini, M. (2006). Urartu Tarihi ve Kültürü. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Saraçoğlu, H. (1956).Doğu Anadolu. İstanbul, Maarif Vekaleti Yayınları.

Saraçoğlu, H. (1990).Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller. İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Seidl, U. (1974). "Torschützende Genien in Urartu." Archäologische Mitteilungen aus Iran **7**: 115-120.

Sevin, V. (1999). "Hakkari'nin Çıplak Kralları." ArkeoAtlas **79**: 70-86.

Sevin, V. (2001). "Hakkari Stelleri: Zap Irmağı Kıyısında Bozkır Göçebeleri." TÜBA-AR 79-88.

Sevin, V. (2003).Anadolu Arkeolojisi. İstanbul, Der Yayınları.

Sevin, V. (2005). ***Hakkari Taşları, Çıplak Savaşçıların Gizemi.*** İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Sevin, V. (2015).***Hakkari Stelleri.*** Ankara, TTK.

Sevin, V. and A. Özfırat (2002). "Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar ilk Not." ***Belleten*** **243**: 501-518.

Sevin, V., A. Özfırat, et al. (2001). "1997-1999 Hakkari Kazıları." ***Kazı Sonuçları Toplantısı 22/1***: 355-368.

Starr, I. (1990). Queries to the Sungod. Divination and Politics in Sargonid Assyria. Helsinki, Helsinki University Press.

Tarhan, T. (1978). M.Ö.13. yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları. İstanbul, İstanbul Üniversitesi.

Tarhan, M. T. (1980). "Urartu Devleti'nin 'Kuruluş' Evresi ve Kurucu Krallardan 'Lutipri=Lapturi' Hakkında Yeni Görüşler." ***Anadolo Araştırmaları VIII:*** 69-114.

Tarhan, M. T. (1986). Uraratu Devleti'nin Yapısal Karakteri IX. Türk Tarih Kongresi:Ankara 21-25 Eylül 1981, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tarhan, M. T. (1994). "Recent Research at the Urartian Capital Tushpa." Tel Aviv **21**: 22-57.

Van Loon, M. (1966). Urartian art: its distinctive traits in the light of new excavations, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

van Loon, M. N. (1966). Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations.Istanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

Yücel, T. (1970). **Hakkari.Türk Ansiklopedisi**. Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı. **18:** 331-334.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Cilo Dağı (Foto: Rıdvan Dalmaz Arşivi)
Resim 2: Cilo Dağı Buzul Gölü (Rıdvan Dalmaz Arşivi)
Resim 3: Seyithan Gölü (Rıdvan Dalmaz Arşivi)
Resim 4: Berçalan Yaylası (Rıdvan Dalmaz Arşivi)
Resim 5: Hakkâri'ye özgü Ters Laleler (Rıdvan Dalmaz Arşivi)
Resim 6: M2 Mezarı genel görünüm (Sevin 2015)
Resim 7: M2 Mezarı Plan ve Kesiti (Sevin 2015)
Resim 8: Hakkâri M1 Mezarı (Özfırat 2003)
Resim 9: M1 Mezarının Plan Kesiti (Özfırat 2003)
Resim 10: M1 Mezarı Çanak Çömlek Buluntularının Çizimi
Resim 11: Hakkâri Stelleri (Sevin 2005)
Resim 12: Çetintaş Kaya Mezarı
Resim 13: Çetintaş Kaya Mezarının Planı
Resim 14: Çetintaş Kaya Mezarının Girişinden Ana Hole Bakış
Resim 15: Çetintaş Kaya Mezarı Ana Holden Mezar Odalarının Girişleri
Resim 16: Çetintaş Kaya Mezarı Ayrıntı
Resim 17: Çetintaş Kaya Mezarının Girişi
Resim 18: Kunin Kalesi ve Kaya Mezarları
Resim 19: Kunin 1 Kaya Mezarının Planı
Resim 20: Kunin 1 Kaya Mezarının 3 Boyutlu Planı
Resim 21: Kunin 1 Kaya Mezarı Ana Salon
Resim 22: Kunin-2 Kaya Mezarı
Resim 23: Kunin -2 Kaya Mezar Giriş(Hacı Tansu Fotoğraf Arşivi)
Resim 24: Mezar Odasından Detay(Hacı Tansu Fotoğraf Arşivi)
Resim 25: Kunin-2 Kaya Mezarının çizimi
Resim 26: Mezar Odaları
Resim 27: Kunin Kalesi
Resim 28: Kayalığın Batı Tarafındaki Temel İzleri
Resim 29: Kayalığın Batı Tarafındaki Yapı Kalıntısı
Resim 30: Kayalığın Doğu Tarafındaki Yapı Duvar Kalıntıları
Resim 31: Duvar Kalıntılarından Detay

Resim 32: Kunin Kalesi'nde Yüzeyde Gözlemlenen Çanak Çömlek Buluntuları
Resim 33: Bay Kalesi Tanrı figürü
Resim 34: Dara Höyükte Tabakalaşmanın Takip Edilebildiği İnşaat Kazısı
Resim 35: Dara Höyük Orta Demir Çağ Keramikleri
Resim 36: Dara Höyük Keramikleri
Resim 37: Dara Höyük (Beşbulak Köyü Mezarlığı)
Resim 38: Hakkâri'de görülen Kaya İşaretleri
Resim 39: Urartu Yerleşimlerindeki Kaya İşaretleri
Resim 40: Kaya İşaretlerinden Detay
Resim 41: Kaya İşaretlerinden Detay

EKLER

Resim 1: Cilo Dağı (Foto: Rıdvan Dalmaz Arşivi)

Resim 2: Cilo Dağı Buzul Gölü (Rıdvan Dalmaz Arşivi)

Resim 3: Seyithan Gölü (Rıdvan Dalmaz Arşivi)

Resim 4: Berçalan Yaylası (Rıdvan Dalmaz Arşivi)

Resim 5: Hakkari'ye özgü Ters Laleler (Rıdvan Dalmaz Arşivi)

Resim 6: M2 Mezarı genel görünüm (Sevin 2015)

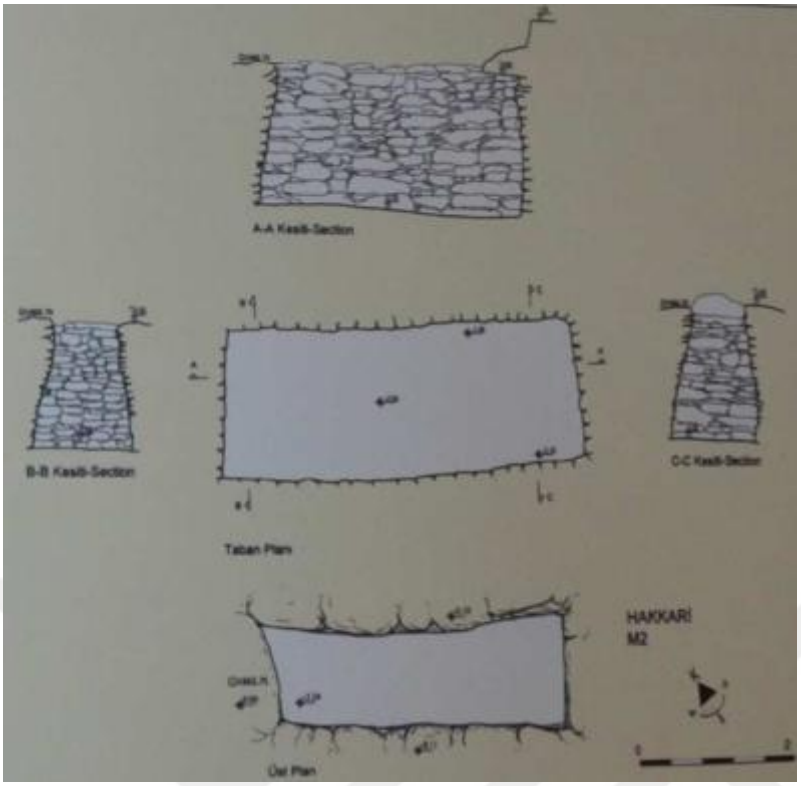

Resim 7: M2 Mezarı Plan ve Kesiti (Sevin 2015)

Resim 8: Hakkari M1 Mezarı (Özfırat 2003)

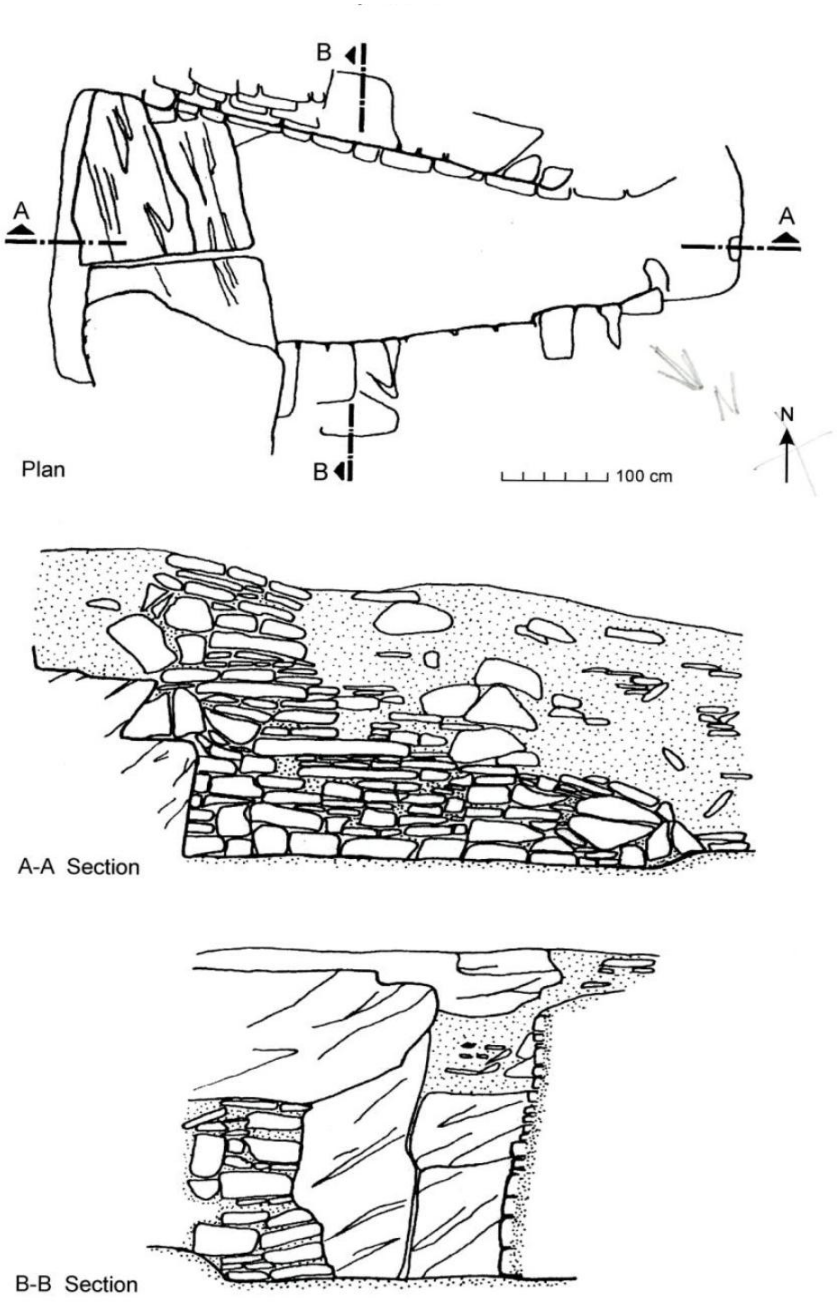

Resim 9: M1 Mezarının Plan Kesiti (Özfırat 2003)

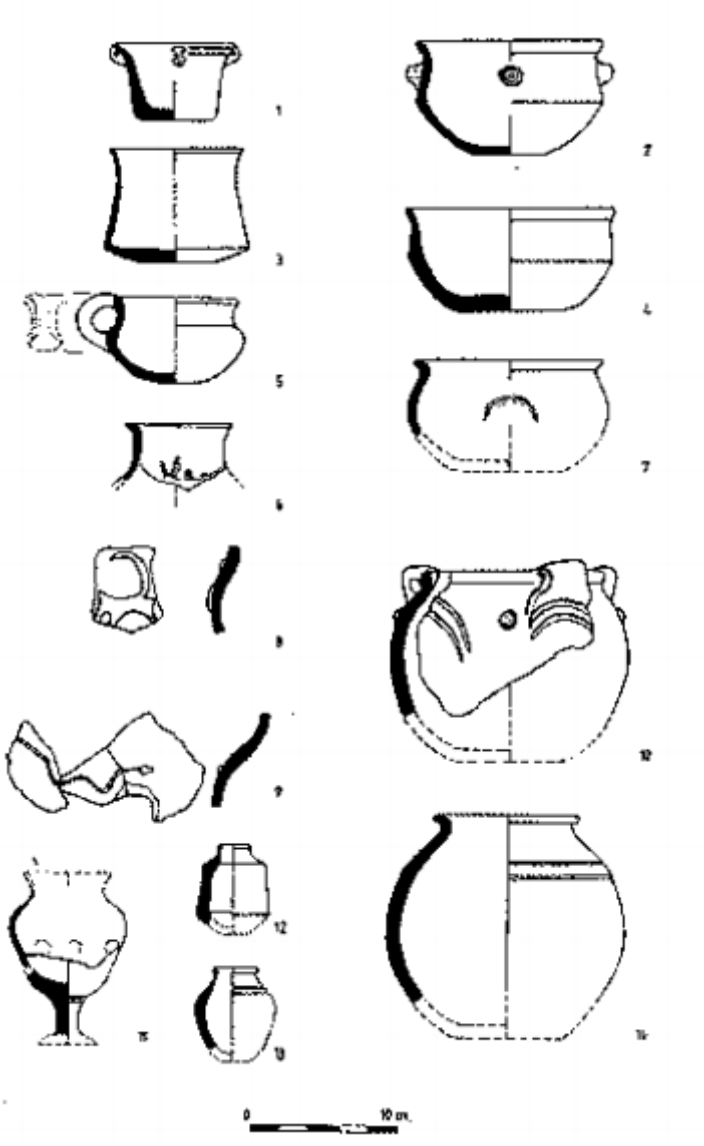

Resim 10: M1 Mezarı Çanak Çömlek Buluntularının Çizimi(Özfırat 2003)

Resim 11: Hakkari Stelleri (Sevin 2005)

Resim 12: Çetintaş Kaya Mezarı

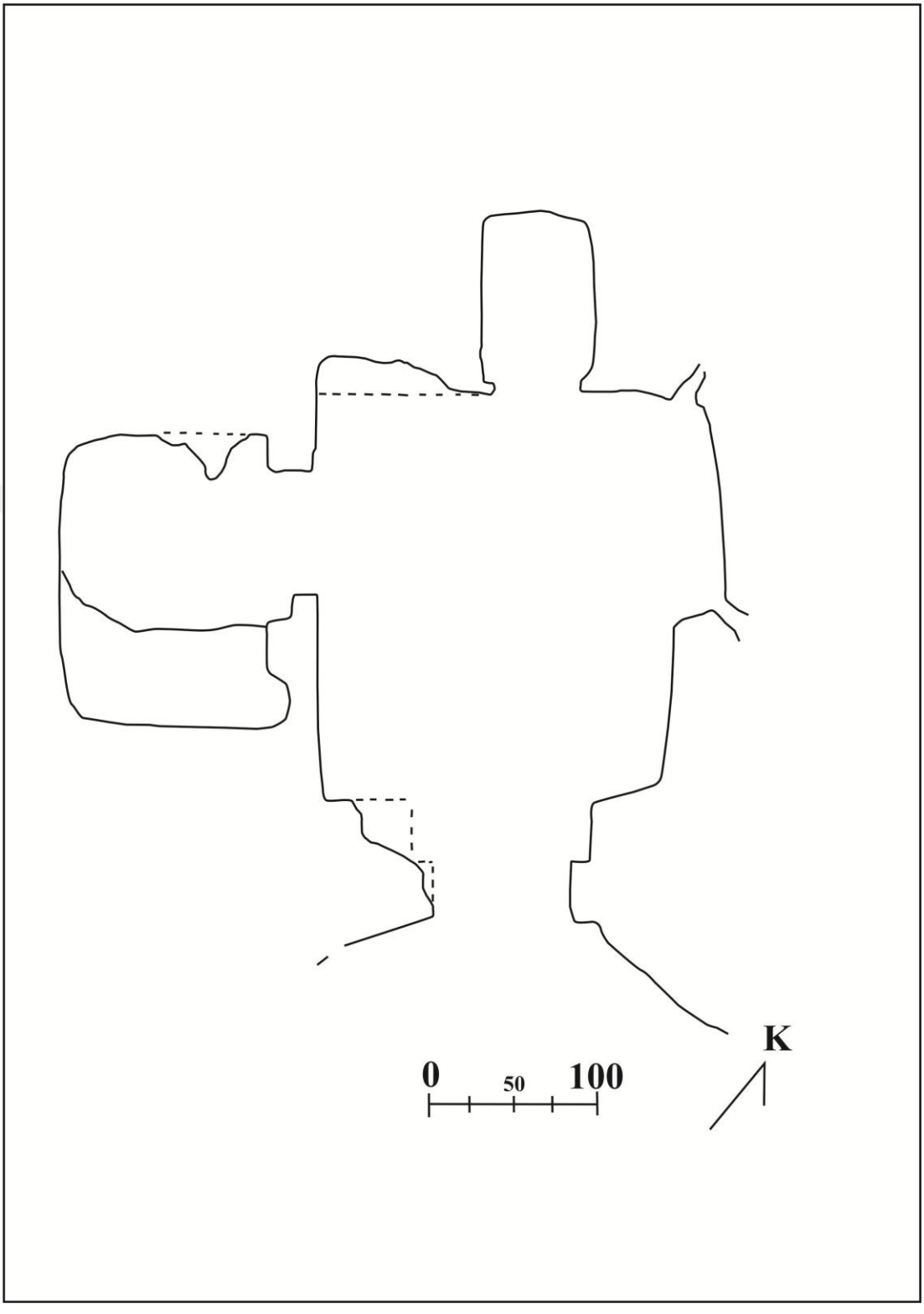

Resim 13: Çetintaş Kaya Mezarının Planı

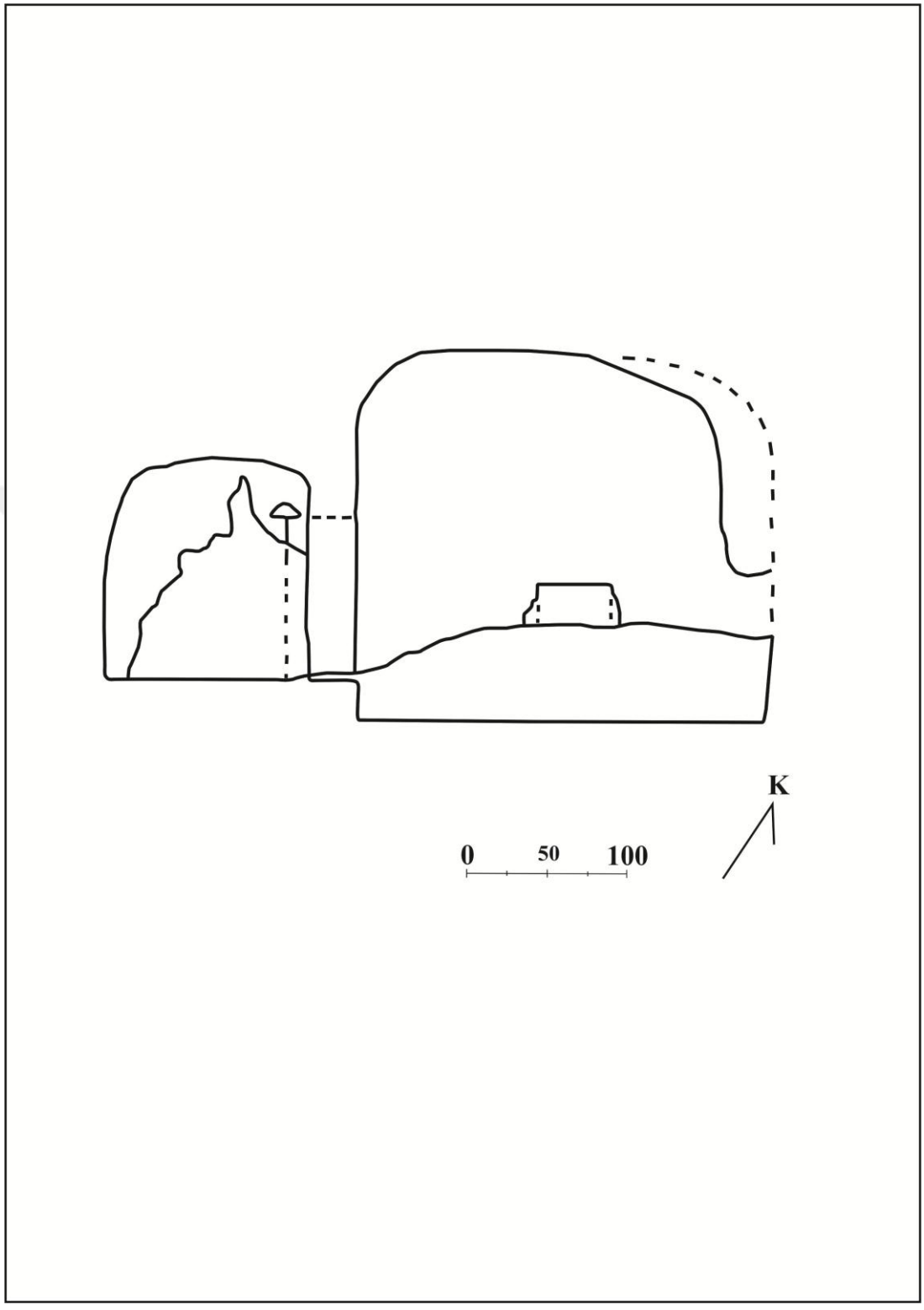

Resim 14: Çetintaş Kaya Mezarı AA Kesiti

Resim 15: Çetintaş Kaya Mezarının Girişinden Ana Hole Bakış

Resim 16: Çetintaş Kaya Mezarı Ana Holden Mezar Odalarının Girişleri

Resim 17: Çetintaş Kaya Mezarı Ayrıntı

Resim 18: Çetintaş Kaya Mezarının Girişi

Resim 19: Kunin Kalesi ve Kaya Mezarları

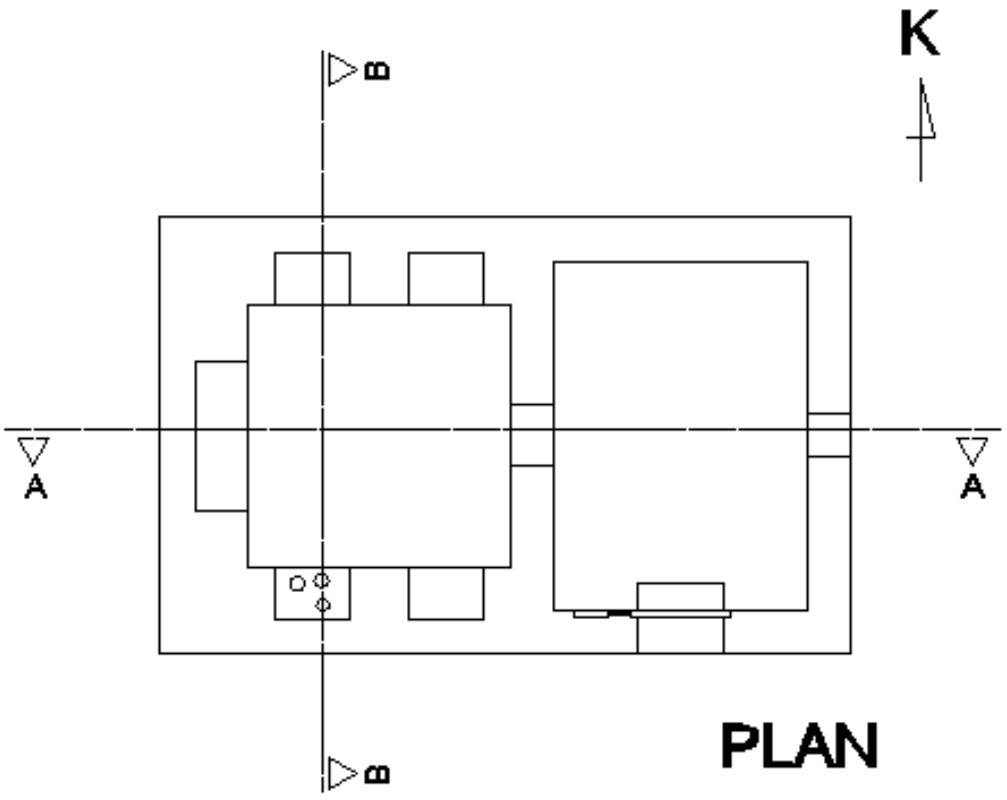

Resim 20: Kunin 1 Kaya Mezarının Planı

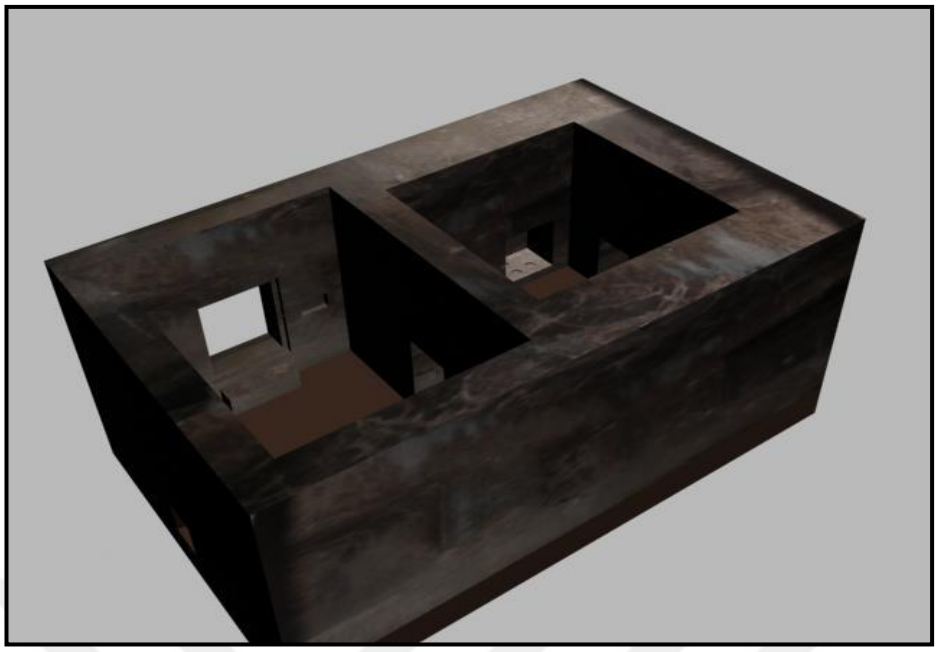

Resim 21: Kunin 1 Kaya Mezarının 3 Boyutlu Planı

Resim 22: Kunin 1 Kaya Mezarı Ana Salon

Resim 23: Kunin-2 Kaya Mezarı

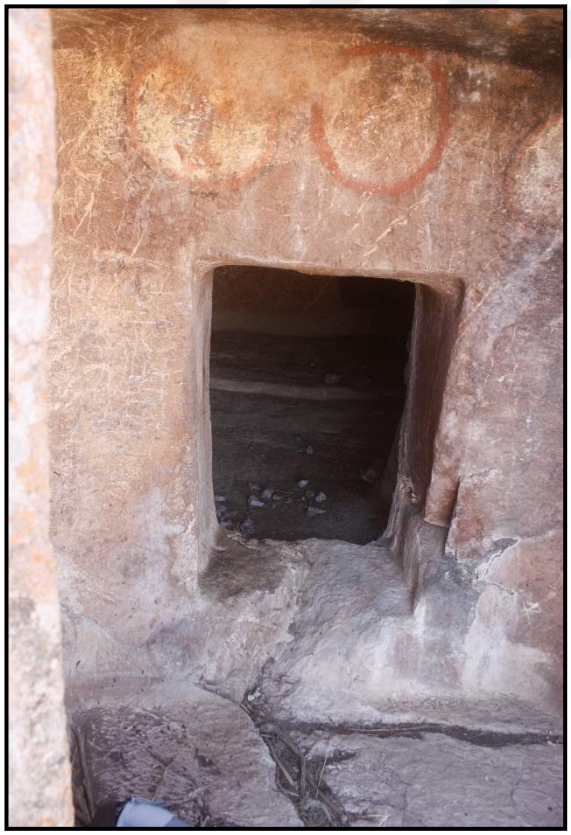

Resim 24: Kunin -2 Kaya Mezar Girişi(Hacı Tansu Fotoğraf Arşivi)

Resim 25: Mezar Odasından Detay(Hacı Tansu Fotoğraf Arşivi)

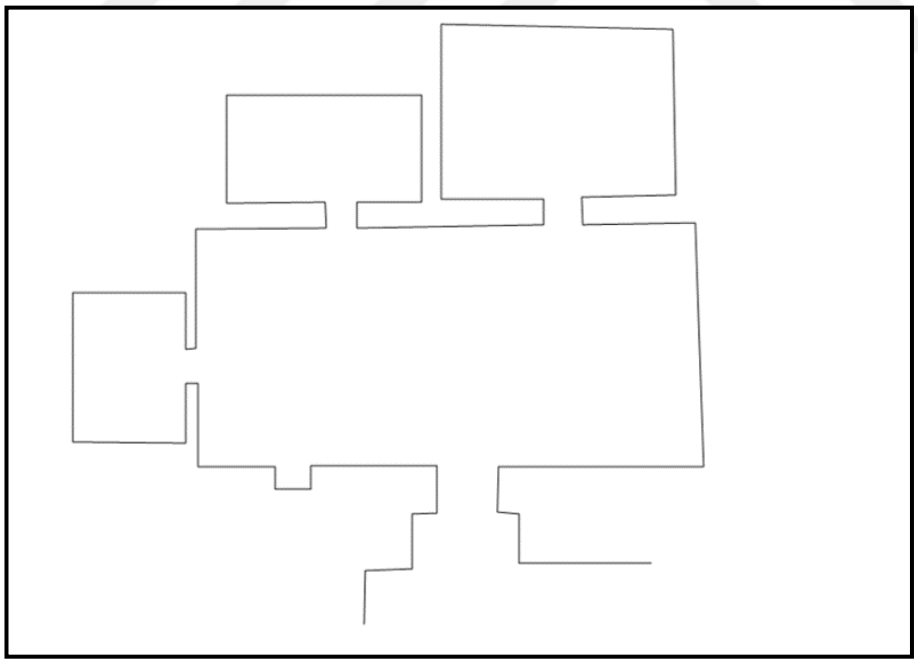

Resim 26: Kunin-2 Kaya Mezarının çizimi(Hacı Tansu)

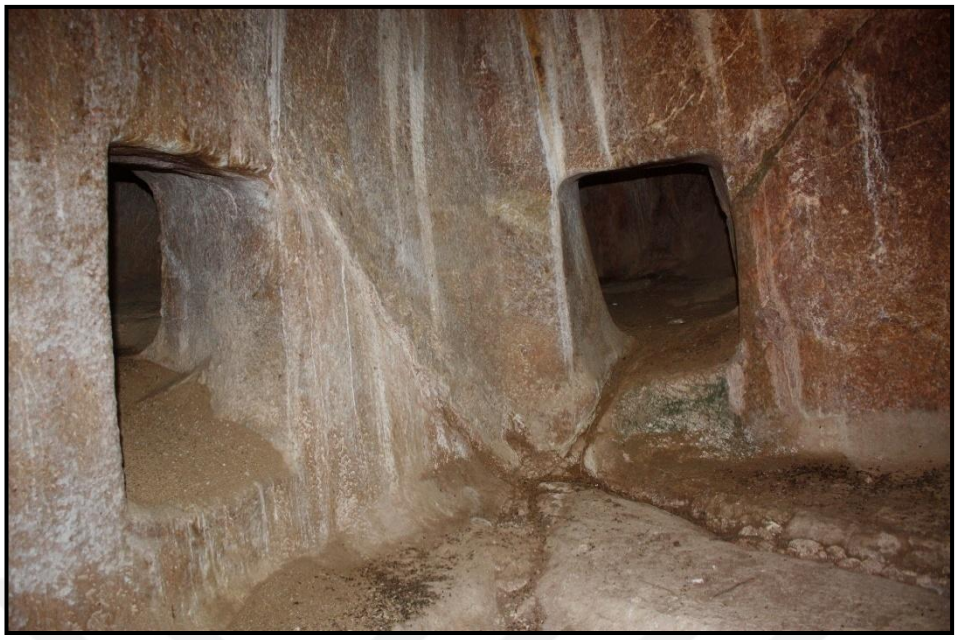

Resim 27: Mezar Odaları(Hacı Tansu Fotoğraf Arşivi)

Resim 28: Kunin Kalesi

Resim 29: Kayalığın Batı Tarafındaki Temel İzleri

Resim 30: Kayalığın Batı Tarafındaki Yapı Kalıntısı

Resim 31: Kayalığın Doğu Tarafındaki Yapı Duvar Kalıntıları

Resim 32: Duvar Kalıntılarından Detay

Resim 33: Kunin Kalesi'nde Yüzeyde Gözlemlenen Çanak Çömlek Buluntuları

Resim 34: Bay Kalesi Tanrı figürini

Resim 35: Dara Höyükte Tabakalaşmanın Takip Edilebildiği İnşaat Kazısı

Resim 36: Dara Höyük Keramikleri

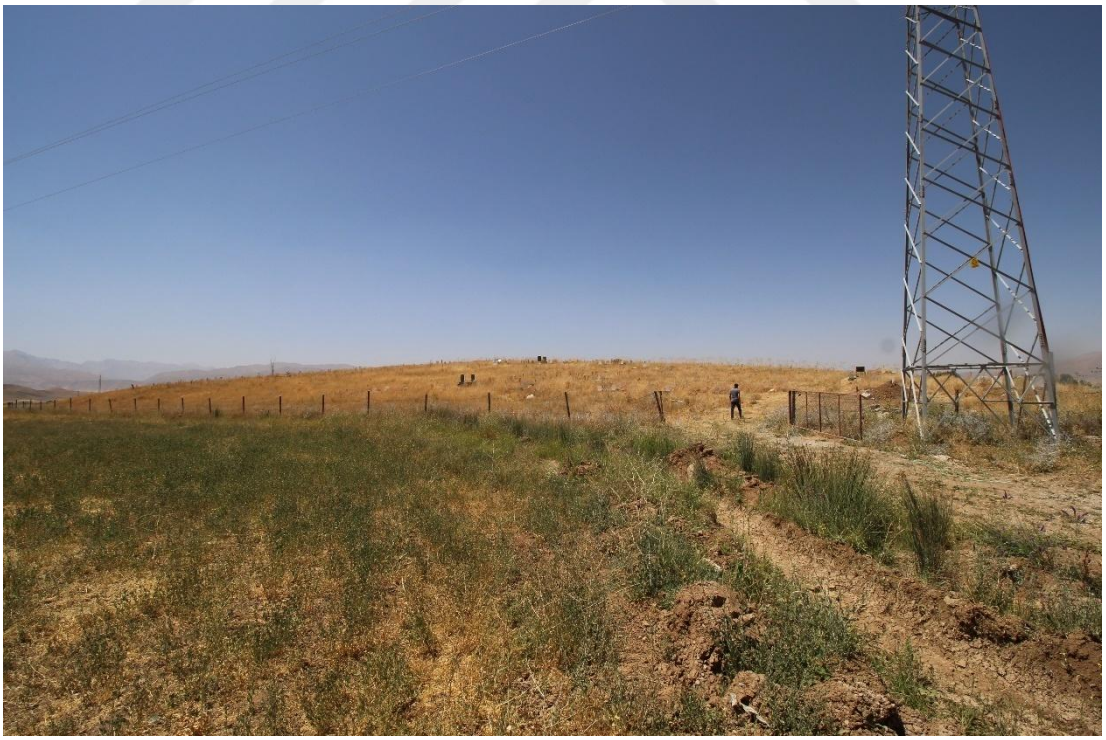

Resim 37: Dara Höyük (Beşbulak Köyü Mezarlığı)

Resim 38: Hakkari'de görülen Kaya İşaretleri

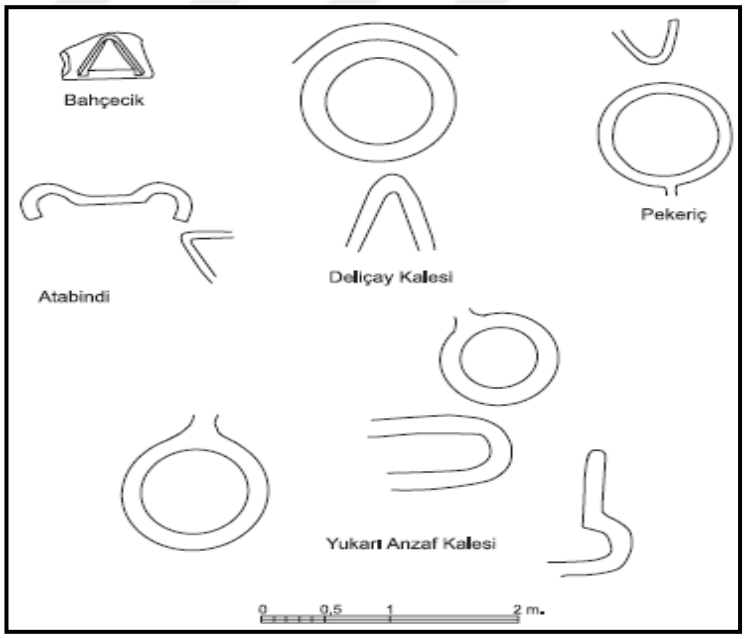

Resim 39: Urartu Yerleşimlerindeki Kaya İşaretleri(Köroğlu;2014)

Resim 40: Kaya İşaretlerinden Detay

Resim 41: Kaya işaretlerinden detayı

ÖZGEÇMİŞ (EK-13)

KişiselBilgiler

Soyadı,Adı	:Ömer Tanyürek
Uyruğu	:T.C.
DoğumTarihiveYeri	:19.05.1980/Hakkari
Telefon	:05068890092
Faks	:……
E-mail	:omertanyurek@gmail.com

Eğitim

Derece	**EğitimBirimi**	**Mezuniyet Tarihi**
Doktora	……..	……
Yüksek Lisans	Y.Y.Ü Sosyal Bilimler Esn. Arkeoloji	……....
Lisans	Selçuk Ünv. Arkeoloji	2006

İşDeneyimi

Yıl	**Yer**	**Görev**
2013-……	Hakkari Ünv . Çölemerik M.Y.O.	Öğr. Gör

YabancıDil

İngilizce

Yayınlar

Hobiler

…….

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

……/……/2019

Tez Başlığı / Konusu:

"Hakkari'de Urartu İzleri" başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 72 sayfalık kısmına ilişkin, 29/05/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından *Turnitin* intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11(onbir) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

……/……./2019

……

Ömer TANYÜREK

Adı Soyadı : Ömer TANYÜREK

Öğrenci No :……

Anabilim Dalı : Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Programı : Arkeoloji

Statüsü : Y. Lisans ■ Doktora □

DANIŞMAN
Dr.Öğr.Üyesi. İsmail COŞKUN
……/……./201…

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR
……/……./201…
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü